

POLGÁRI REPRESENTÁCIÓ ÉS MENTALITÁS BUDAPESTEN, A BELVÁROSI TAKÁTS-HÁZ PÉLDÁJÁN

ELŐSZÓ

A dolgozat az 1890-es évektől erőteljesen meginduló városrendezési munkálatok lázas és reményteli időszakát mutatja be a belvárosi Takáts-ház – köznyelvi megnevezéssel Zsolnay-ház – példáján keresztül, amely a Váci utca 39.–Duna utca 3. szám alatt áll. Az épületre vonatkozó szakirodalom csekély számú, ezért a tanulmány elsősorban levéltári forrásokra és korabeli folyóiratcikkekre támaszkodik. Igyekszik az építészet- és művészettörténeti elemzésen túl a bérházhoz kapcsolódó személyiségek életútját is felvázolni. Az első fejezet az építető Takáts Lajos fűszerkereskedőről és üzleti vállalkozásáról szól, hangsúlyozva azt a szerencsés fordulatot, amikor a zilahi származású kereskedő életútja összefonódott a világvárossá fejlődő Budapest városrendezési munkálataival. A tanulmány megemlékezik a reprezentatív, négyemeletes bérház elődjéről is, amely egykoron a Duna utca 13. szám alatt állt, majd 1898-ban a bontási munkálatok áldozata lett. E romokon épült fel 1899 és 1900 között Takáts Lajos új bérháza, amely messze hirdette építetője polgári öntudatát és sikeres vállalkozását. A tervezőépítész is megnevezésre kerül, akinek életútja eddig még nem volt feldolgozva. Az elemzést követően az egykori Zsolnay-lerakatról lesz szó, amelyet 1900-ban alakították ki az épület alsó traktusában, és egészen az 1930-as évekig ezen a helyen üzemeltettek. A tanulmány a rendezési munkálatokról alkotott korabeli véleményekről is értekezik, ennek tükrében a Takáts-ház 1900 körüli megítélése is közlésre kerül. Az utolsó, társadalomtörténeti fejezet a reprezentatív bérház egykori, a *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék* alapján megnevezhető bérlőiről szól, amelyet – a beazonosított harminchét bérlőből tíz főt felsoroló – táblázat szemléltet.

HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

A historiográfiai áttekintés csak a fontosabb munkákat sorolja fel az épület történetével, vagy az építető életútjával eddig foglalkozó írások közül. A Takáts-ház az építészet- és művészettörténeti szakirodalomban inkább csak említésre kerül. Az első, kifejezetten erről az épületről szóló tanulmányt *Katona Imre* művészettörténész közölte a *Heti Budapest* 1990-ben megjelent számában.¹ Kilenc évvel később – ugyanebben a folyóiratban – *Buza Péter* neve alatt jelent meg egy cikk, a Takáts Lajos által üzemeltett, „*Fekete elefánthoz*” címzett fűszerkereskedésről. Ebben említésre kerül Takáts Lajos háza is, amelyet Takáts a kereskedelmi haszonból származó jövedelméből emeltetett.² A bérház alsó traktusában berendezett Zsolnay-lerakat kapcsán több, a Zsolnay Porcelán-



1. kép. Klösz György: Mészáros Alajos üzlete a Hatvani és Magyar utca sarkán.
Baróti Judit, *Belváros (Die Innenstadt Inner Town): Budapesti Photographiák,*
Budapest, Századvég, 1993. 69.

és Fayance Gyárral és a Zsolnay családdal foglalkozó szakirodalom is említést tesz róla, de részletesen nem tárgyalja.³ Továbbá Déry Attila, *Belváros–Lipótváros* című könyvében található róla néhány információ.⁴ Rozsnyai József a magyar neobarokk építészetről tárgyaló doktori (PhD) disszertációjában szintén említi a Váci utca 39.–Duna utca 3. szám alatt álló Takáts-házat. Az építésre vonatkozóan ez az értekezés tartalmazza a legtöbb információt, mert felhasználta a levéltárban fellelhető engedélyezési iratokat, azonban ezeket részletesebben nem tárgyalta. A kézirat ismeretlenként említi az építész személyét.⁵ Az építető kereskedelmi tevékenységéről Török Róbert írta a legteljesebb tanulmányt.⁶

TAKÁTS LAJOS FÜSZERKERESKEDŐRŐL ÉS A „FEKETE ELEFÁNTRÓL”

A négyemeletes, belsőudvaros lakóépület építtetője Takáts Lajos gyarmatáru-, csemege- és fűszerkereskedő, aki a IV. kerület, Kossuth Lajos utca (1894 előtt Hatvani utca) 19. szám alatt álló, a „Fekete elefánthoz” címzett kereskedést üzemeltette.⁷ A Kossuth Lajos és a Magyar utca sarkán álló üzlet 1815-től dokumentálható a pesti címtárban Heinrich Sámuel neve alatt, ezután 1857-ben a Kölber-testvérek tulajdona, majd 1874

után Mészáros Alajos vezeti tovább ugyanazon a helyen és néven. (1. kép) Takáts Lajos az 1880-as években vette át az fűszerkereskedést, az alapítás dátumát 1876-ra tette, Török Róbert kutatása szerint Mészáros Alajos mellett lehetett társtulajdonos.⁸

Kápolnai Takáts Lajos (1843–1918. június 23.) Zilahon született. Édesapját, Takáts Károlyt tartják az első magyar kereskedőnek Zilahon, ahol a Takáts család tulajdonában egy 1884-ben alapított könyvnyomda is volt. Ezt a családi örökséget és annak tulajdonjogát Takáts Lajos eladta a dési származású Seres Samunak. A régi és az új tulajdonos között a kapcsolat mindvégig megmaradt, mivel a fűszerkereskedés igényes kivitelű számláinak fejlécét Seres Samu nyomtatta. A pesti csemege és gyarmatáru kereskedés különlegessége, hogy a világhírű orosz Popoff tea kereskedelmi cég⁹ – az Osztrák–Magyar Monarchián belül – a Magyar Királyság területén ezt az üzletet választotta ki elárusítójának és raktárának. A fűszerkereskedés gazdag kínálatáról tanúskodik a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum tulajdonában lévő, 1899. augusztus 18-án keltezett számla. (2. kép) A fejlécen pálmafák előtt álló fekete elefánt látható, ennek másolata a Takáts-ház oromzatára is felkerült.¹⁰ A számla hirdetésén az alábbi közlés olvasható: „Gyarmatáruk mindennemű bel-és külföldi Borok, Rum, tea és ásványvizek valamint dusan ellátott csemegeraktárát legjutányosb áron ajánlja.”¹¹

Vizsgálódásaim szerint nemcsak a híres orosz kereskedelmi céggel állt kapcsolatban, hanem az ún. „Dr. Miller J.” gyógyszerészeti céggel is, amelynek központi raktára Brassóban volt. Különböző gyomorpanaszokat enyhítő,¹² illetve légúti problémákra, makacs köhögés megszüntetésére használatos növényi készítményeket is árult.¹³ Megtalálható volt nála a „Miller tyúkszembalzsama” elnevezésű kenőcs is, ez többféle bőrproblémára jelentett gyógyírt. Az esetleges hamisítások ellen külön meg kellett



2. Takáts-számla fejléce, 1899. augusztus 18.

Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (MKVM) Kereskedelmi dokumentációs gyűjteménye,
leltári szám: KD 1980.65.26.



3. Takáts Lajos Fekete elefánthoz címzett fűszer-és gyarmatáru üzlete a Hatvani (Kossuth Lajos) és Magyar utca sarkán.
MKVM, Kereskedelemtörténeti Fotógyűjtemény, Leltári szám: KF 4612; 9.

nevezni a valódi termékekkel rendelkező személyeket, hogy a vásárlók biztosan tudják, melyik cég kinek engedélyezte a terméke árusítását.¹⁴ A korabeli folyóiratok hirdetéseiben a tengerentúlról, Dél-Amerikából származó termékekre szintén találtam példát. Ezek közé tartozik a „Leibig Társulat Húskivonatja” is, amely állítólag kilenc aranyérmét és díszoklevelet kapott kiváló minőségéért, egyfajta alapként lehetett használni a levesekhez, a mai előregyártott készítményekhez hasonlatosan.¹⁵

A fűszerkereskedés az 1920-as évekig ugyanazon a helyen működött (3. kép), majd az épületrész az örökösökkel kötött szerződés révén az Astoria Szálló tulajdonába került. Az üzletet ezután ifj. Takáts Lajos üzemeltette a Kossuth Lajos utca 13. számmal jelzett épületben.¹⁶ Az 1922–1923. évi *Cím-és Lakásjegyzék* tanúsítja, hogy a kereskedelmi vállalkozás az első világháború után is fennmaradt.¹⁷ Takáts Lajos végső nyughelyéről is találtam adatot, amely a Kerepesi úti Nemzeti Sírkertben található és a Batthyány-

mauzóleum hátsó falának sírboltjai között helyezkedik el. A *Budapesti Negyedben* 1999-ben megjelent adattár említi továbbá, hogy nagykereskedő volt, a síremlékét pedig Szödy Szilárd (1878–1939)¹⁸ neves szobrász-és éremművész készítette.¹⁹

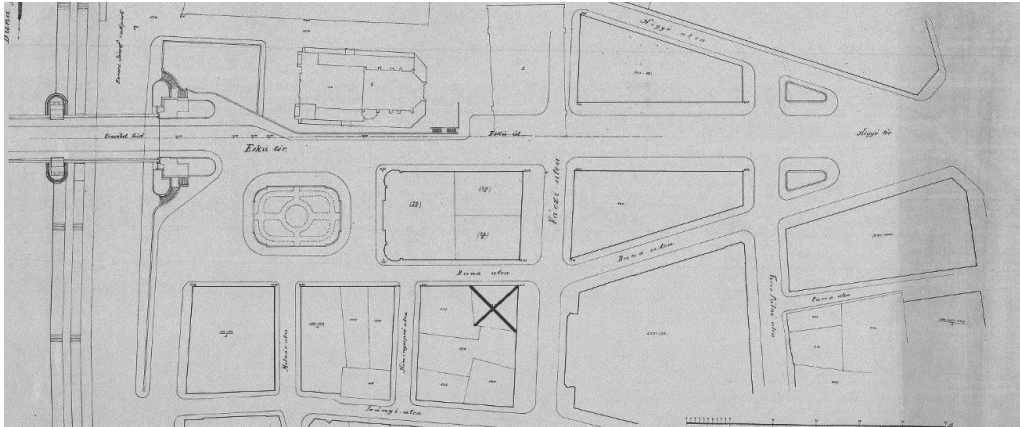
Összefoglalva Takáts Lajos tevékenységét elmondható, hogy e közkedvelt és jövedelmező kereskedés hasznából tudta megépíttetni négyemeletes bérházát.²⁰ Az impozáns saroképület 1899 és 1900 között épült fel.²¹ Az építető gazdagságát reprezentálta a barokkos kupolát díszítő napkorong alakú csúcscsúsz, amelyet állítólag Ferenc József-aranyakkal ékesített a tulajdonosa.²² A gyarmatáruval való kereskedelemre a manzárd kiképzésű tetőtér alatt elhelyezett két színes freskó utalt, amelyen a cégérhez hasonló fekete elefánt volt látható. A második világháborúban, Budapest ostroma idején (1945. január–február) sajnos elpusztult az épület tetőszerkezete, a freskó, valamint a saroktorony is. Ma a „*Fekete elefánthoz*” címzett fűszerkereskedés emlékét a Duna utcai oromzaton kialakított stukkóelefánt őrzi.²³ Az 1900. évhez közeledve mind Takáts Lajos egyéni vállalkozása, mind pedig Budapest világvárossá való kiépítése a maximuma felé közeledett. E kettő találkozásából épülhetett fel a polgári öntudatot merészen megmutató bérház, a Duna utca és Váci utca találkozásánál.

A BELVÁROS RENDEZÉSE ÉS AZ ÚJONNAN KELETKEZETT TELKEK SORSA

A ház építése elválaszthatatlan a pesti Belváros arculatának teljes megváltoztatásától, attól az 1890-es évektől 1900-as évek elejéig lezajlott várostervezési politikától, amely nem riadt vissza az egykori lakó- és középületek totális megsemmisítésétől sem. A pest-belvárosi, középkori eredetű, a mai Március 15. téren álló, kéttornyú Nagyboldogasszony-plébániatemplom szerencsésen túlélte a városrendezést, azonban lebontották a Városházát, a Kúria épületét, a Grassalkovich-palotát és az Athenaeum nyomda székházát, továbbá a Kígyó-patikát is. A folyamat következménye a döntően klasszicista jellegű városkép átalakulása lett.²⁴

A pesti Belváros szükségessé vált szabályozásának céljai: a rendezetlen és levegőtlen régi utcák eltüntetése, folyosó nyitása a Duna felől beáradó levegő számára, Pest és Buda újabb híddal való összekötése, továbbá az infrastruktúra fejlesztése. A legfontosabb oka azonban az volt, hogy az 1892 óta székesfővárosi rangot viselő Budapestet világvárossá és Bécshez hasonlatos modern fővárossá kellett fejleszteni. Maga a szabályozás két szakaszban zajlott, a fordulópontot az 1893. évi XIV. törvénycikk jelentette, amely elrendelte a Vámház téri, valamint az Eskü téri hidak megépítését.²⁵ Korának egyik csúcsteljesítményét jelentő Eskü téri (Erzsébet) híd 1897 és 1903 között épült, és Európában egyedülálló módon 290 méter széles, egynyílású hídpályával kötötte össze Pestet és Budát.²⁶

Az 1893-tól nagy erővel megkezdett városrendezés alapvetően megváltoztatta a Váci utca kialakítását is. Az új Eskü téri (Erzsébet) híd felállításához szükséges volt a régi pesti Belváros megbontására. A hídhoz való eljutást akadályozó épületeket eltüntették, ennek következtében a Váci utca és a Lipót utca (1899-től Váci utca) közvetlen érintkezésbe került egymással. Előtte elválasztotta őket a Városház utca (megszűnt) és a Rózsa tér (megszűnt). A Váci utca rendezésének következtében a számozás teljesen



4. Wohlfarth Henrik, Az Eskü tér és környékének helyszínrajza az 1900-as évek elején.
Fővárosi Közmunkák Tanácsa. BFL, Térképtár, XV.16. e. 256/17. (részlet)
A piros X a Takáts-ház helyét jelöli. (kiemelés a szerzőtől)

megváltozott, a régi épületek helyén pedig az új rendszerbe illeszkedő házakat emeltek. Összesen tizenhat új ház épült fel, köztük volt a Takáts-ház is. (4. kép)²⁷

Fontos megemlékezni az egykori 122. hrsz. alatti épületről is, amely a rendezést megelőzően állhatott a mai Váci utca–Duna utca sarkán kialakított telken. Előző címei: az 1860-as években Kalap utca 9. (1897-től Irányi utca), majd az 1880-as évektől Duna utca 13. Az egykori lakóház képe megegyezhetett a régi pesti Belvárosra jellemző egyszintes, esetleg kétszintes épületek kialakításával. Pest szabad királyi város Építő Bizottmányának tervei között található egy 1869-ben keltezett építészeti terv, mely erre az ingatlanra vonatkozik. Egy portál-átalakítás ügyében folyamodott dr. Krick Rezső főorvos,²⁸ akinek gyermekei – dr. Krick Árpád, a Rókus Kórház alorvosa és testvére, Irma – néhai atyjuk emlékére 100 forintos alapítványt tettek a Rókus kórház javára.²⁹ A lakhelyét, esetleg telephelyét egy 1878-ban keltezett közjegyzői okirat szintén a IV. kerületi Kalap utca 9. szám alatt említi. Az adatok alapján itt lakott feleségével, Krick Rezsóné Neubauer Máriával, továbbá valamilyen orvosi célokra fenntartott bolthelyisége lehetett a házban, mert az engedélyezést kérő, 1869. október 25-én kelt levelében „az utcákra nyíló boltok portáljairól” beszél.³⁰ A hajdani épület tulajdonosai voltak továbbá a nagykárolyi Károlyi grófi család tagjai is, akik 1894. február 23-án, mintegy 50 000 forintért vásárolták az ingatlant, feltehetően a korábbi bejegyzésben megnevezett Drucker Józseftől és nejétől, Uhl Annától. Ekkor a tulajdonjogot átírták a kiskorú gróf (nagykárolyi) Károlyi Melinda nevére, aki unokahúga, majd 1894. december 6-tól felesége lett gróf (nagykárolyi) Károlyi Gyulának. A házassági bizonyítvány kiállítását követően kiskorúságát törölték a telekkönyvből.³¹

A rendezés következtében kirajzolódó telektörténet jól követhető – a telekkönyvi bejegyzések mellett – a *Vállalkozók Lapjának* hasábjain, ahol a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által közzétett információk is olvashatók. Az egyes telektömbök a régi házak bontásával párhuzamosan kerültek kiírásra, mindig az adott telekrész üressé tételét követően. Elsőként a Ferenciek terén fekvő kúriai telektömb eladását írták ki, majd

1898. április 28-án tartott ülésen „*az esküteri ún. Duna utcai tömb*” következett. Annak okáért, hogy a vásárlókedvet növeljék, a telkekre különleges kedvezményt írtak ki: „*az ezen telektömbökön emelendő építmények harminc évi rendkívüli adómentesség illeti meg*”. A telektömbök nemcsak egészében, hanem parcellákra felosztva is megvehetőek lettek. A Duna utcai telekrész felosztását kettő vagy négy részben maximálták. A kikiáltási ár nem volt előre meghatározva, az egyes ajánlatokat zárt borítékban kérték leadni a Közmunkák Tanácsához.³² A Fővárosi Közmunkák Tanácsa a Takáts-ház helyén állt, 122. helyrajzi szám alatt levő belvárosi épületet 1898. február 16-án, a gróf Károlyi Istvánnéval megkötött kisajátítási egyezség után vette birtokba 62 000 forintért, majd lebontatta azt.³³ A Váci utca és Duna utca sarkán keletkezett tömbre 1898-ban a következő ajánlatok érkeztek: Majorossy Géza építőmester két telekrészt csak együttesen lett volna hajlandó megvenni: az egyik, a már említett sarokrész, a másik pedig a Duna utca és Eskü út sarkán keletkezett telek. A Duna utca és Váci utca sarkán keletkezett telekért négyszögölenként nyolcszáz forintot ígért. A Tiller Mór és társa cég is tett ajánlatot, valamint dr. Baumgarten Ferdinánd, aki szintén mindkét részt megvenné, négyszögölenként 1050 forintért, azonban csak 1901. május elsején szándékozott fizetni. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa mindhárom ajánlatot elutasította.³⁴ Egy komolyan megfontolandó ajánlat érkezett még a Merkúr Rt. részéről, négyszögölenként ezer forintos vételárral. A Közmunkák Tanácsa siettetné az elfogadását, mert: „*a többi parcellák már el lévén adva a Duna utcai tömb az ajánlat elfogadásával teljesen el lesz adva*.”³⁵ A Merkúr Bank és Váltóüzlet Részvénytársaság végül a Váci utca és Lipót utca sarkán keletkezett parcellát választotta (5–8/ b helyrajzi szám alatt), így a telek 1898-ban szabadon maradt.³⁶ Takáts Lajos (1843–1918) és neje – született Horváth Ilona (1861–1933) – tulajdonába az 1899. január 23-án kelt adásvételi szerződés értelmében került. A szabályozás alá eső telekért 78 941 forintot fizettek. A telekkönyv szerint Takáts Lajos és neje egyenlő (50–50 százalékos) arányban osztott a telek tulajdonjogán.³⁷

<i>Telekkönyv 121. számú betét (jelzete: BFL, XV. 37. c. 00121.) Birtoklap vázlat</i>		
1850. augusztus 27.	vétel közárverezésen	Bayer Márton és Krank Mária
1866. május 25.	örökösödés	Bayer Mártonné, szül. Krank Mária, egy hatodrészt: kiskorú Bayer László egy hatodrészt: kiskorú Bayer Ilka
1878. július 22.	törvényes öröklés	Bayer Mártonné nevére írott részt öröklik: özv. Giszter Rudolfné, szül. Bayer Hermina; özv. Müller Jánosné, szül. Bayer Mária; Pinszker Venczelné, szül. Bayer Augusta

1880. június 24.	vétel jogcímén (az adásvételi szerződés 1880. május 7-én és 22-én) vétélár: 22 000 ft.	Drucker József és neje született Uhl Anna
1894. március 10.	vétel jogcímén (közjegyzői okirat kelt 1894. február 23- án) vétélár: 51 000 ft.	kiskorú gróf Károlyi Melinda
1894. december 28.	kiskorúság törlése (1894. december 6-án kelt házassági bizonyítvány)	Károlyi Gyula grófnő Nagykárolyi gróf Károlyi Gyula (1871–1947; miniszterelnöksége 1931. aug. 24.–1932. október 1.) unokahúga és felesége
1898. február 24.	kisajátítás vétélár: 62 000 ft.	Fővárosi Közmunkák Tanácsa
1899. február 6.	vétel jogcímén (adásvételi szerződés kelt 1899. január 23-án.) vétélár: 78 941 ft.	Takács Lajos és neje, szül. Horváth Ilona
1926. január 11.	örökösödés (1918. évi bírósági végzés)	Takács Lajos tulajdonát képező részt egyenlő arányban öröklik: Takács István; Takács Lajos, Takács Ödön; Ichindele Józsefné szül. Takács Margit; Trohner Józsefné, szül. Takács Ilona; Dr. Pintér Gézáne szül. Takács Rózsai és Venczel Tiborné szül. Takács Flóra

AZ ÉPÍTÉSI ENGEDÉLY MEGADÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI ÉS TAKÁTS LAJOS ERÉLYES FELLÉPÉSE

Miután a telek Takáts Lajos tulajdonába került, megkezdődtek a tervezési és építési munkálatok. A vizsgált épületről a Fővárosi Tanácshoz felterjesztett eredeti tervrajzok nem ismeretesek, mindösszesen az engedélyezési folyamat jogi részleteiről vannak dokumentumok. Budapest Székesfőváros Tanácsának benyújtott építési engedély 1899. május 18-án elutasításra került: „*A kért engedély nem adatik meg, mivel az udvar 10%, mellette a földszint is beépítették, a Váci utca és a Duna utca felé a homlokzat- hossz 1/3-át túlhaladó szélességben az egész homlokzattal kilép és a fürdőkhöz szabályszerű légudvart nem terveztetett.*”³⁸ (A követelmény négyemeletes bérház esetén a telek térfogatának 20% volt.)³⁹ Takáts Lajos ismételten beadta ugyanazokat a terveket.⁴⁰ Fellebbezett a döntés ellen és az 1899. június 22-én kelt hosszú levélben kifejtette az

érveit. A megengedettnél kisebb, szabálytalan belső udvar esetében kiemeli, hogy csak egy cselédszoba és egy konyha nyílik erre, ezeknek pedig elegendő fényforrást biztosít. Utal rá, hogy a telek a rendezések idején csonkított lett és ilyen telek esetén engedélyezett 10%-os udvar kialakítása. A földszintet és az egész udvart beépítené, mégpedig azért, mert a telekért fizetett borsos ár ellenében szeretné a helyet „*a legésszerűbb módon kihasználni.*” Ezen túl a homlokzat kiugrását utasították el. Az említett kiemelkedésnél azzal érvelt Takáts Lajos, hogy az csak a második emelettől kezdődik, így nem nevezhető „*kiszökelléknek*”, hanem egyfajta zárt, erkélyszerű épületrész. Mivel nem az egész homlokzaton vonul végig ez a kiugrás, nem hátráltatja a közlekedést, továbbá annyira nem emelkedik ki, hogy a szomszéd világosságát vagy levegőjét elvonná. A kiemelkedés nagyságát is megadja, miszerint az egyik utcában 0,40 méter [40 cm], a másikban pedig 0,80 méter [80 cm]. Az utolsó problémás elem, – amelyet a műszaki vélemény elutasított – a lépcső kialakítása volt. Erre a következőképpen reagált az építető: „*(...) a főlépcsőház falait az első emelettől kezdve 0,30 méter vastagságban építtetni engedtessek meg, mivel ezen lépcső nem szabadon függő lépcső, hanem mindkét oldalon 160 m/m [16 cm] vastagságú vas tartókkal lesznek alátámasztva (...).*”⁴¹

Végül a Közmunkák Tanácsának 1899. július 13-án tartott ülésen született meg a tervek jóváhagyása.⁴² Takáts Lajos 1900. június 20-án egy újabb kérvénnyel fordult a Közmunkák Tanácsához, melyben írja, hogy „*az utcai boltban, a földszint és az I. emelet összeköttetése céljából*” egy vaslépcsőt szeretne kialakítani.⁴³

Az 1900. július 26-án kelt előadói íven olvasható az építőmester, Kauser Gyula neve.⁴⁴ A jeles építőmester életútját Komor Marcell a *Vállalkozók Lapjának* 1920. június 9-i számában közölte. Ebben leírja, hogy Kauser Gyula (1855–1920. május 25.) királyi kereskedelmi tanácsos, építész, építőmester és kőfaragó volt. Középiskolát Pesten, az építő ipariskolát pedig Bécsben végezte el. Testvérével, Jánossal közösen hoztak létre építőmesteri vállalkozást Budapesten. Többek között ő végezte a Hadik-, és Szapáry-paloták építőmesteri munkálatait. Tervezőként is tevékenykedett, például a nevéhez kötődik a Kochmeister-féle áru és bérház tervezése. A Magyar Építőmesterek Egyesületének alapító tagja, valamint a Mérnök Egylet Szakosztályának elnöke volt: „*Kauser Gyula közéleti szereplése minden társadalmi téren érvényesült, polgártársainak bizalma szinte megostromolta őt.*”⁴⁵ Feleségül vette Kölber Lujzát, vagyis rokoni kapcsolatban állt a fűszerkereskedésben egykor érdekelt családdal.⁴⁶ Feltételezhető, hogy még a bérház kivitelezési munkálatai előtt ismerhette Takáts Lajost. Az ifj. Kauser Lipót (1882–1962) visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy édesanyja Takáts Lajosnál vásárolt: „*Szüleim rendszeresen nála vásároltak és pedig az akkori szokás szerint könyvre, vagyis úgy, hogy a vásárlókat egy könyvbe vezették be és havonta, a hó utolsó napján fizettek.*”⁴⁷ Az építőmester csak a kivitelezési munkálatokat vezette, de a tervrajzokat nem Kauser Gyula készítette. Engedélyezési tervek hiányában a levéltári források hallgatnak az épület tervezőépítéséről.

A TAKÁTS-HÁZ TERVEZŐJÉNEK MEGNEVEZÉSE

Az építész személyére vonatkozóan a korszakra valló szakirodalom kérdőjelet tesz a tervező neve mellé. Az építész kilétének felfedése szintén Komor Marcellnek köszönhető, aki a *Vállalkozók Lapjában* – Ezrey álnéven – hosszabb terjedelmű cikket írt 1901. január elején az Eskü tér és környékének rendezéséről. E tanulmányban sorra veszi az újonnan felépített bérpalotákat és egyéb épületeket. (Korabeli felvételek a Kígyó-térről és az új épületekről: 5–6. kép.) A monumentális „*Király teret*” említi elsőként, ahol a Ferenc József által építtetett grandiózus bérpalota félig kész állapotot mutat és Klotild főhercegnő elkészült ikerpalotái magasodnak. Mindhárom épületet Korb Flóris és Giergl Kálmán építészek tervezték. A Klotild-paloták mellett egy további épületet emelt művészi rangra, mégpedig a Körösi Albert és Sebestyén Artúr építészpáros tervezte Osztálysorsjáték⁴⁸ épületét.⁴⁹ A Takáts-házról ekképpen ír: „Végül még a „*hagymás*” házról emlékezzünk meg, mely egészében véve igen csinos és bizonyára nem volna a publikum véleménye oly egybehangzóan elítélő, ha a tervező művésze Schweiger Gyula szebb sarokvégződéssel helyettesítené a hagymát.”⁵⁰

Az épület jelenlegi állapotában nem látható az említett „*hagymás*” lezárás, mert a második világháború Budapesten zajló hadi eseményei megsemmisítették azt. A BTM Kiscelli Múzeumában őrzött archív felvételen azonban egyértelműen látszik a saroképítmény jellegzetes hagymakupolája. (7. kép) A környék új házai mind beazonosíthatóak Komor Marcell cikke alapján, így a „*hagymás*” háznak Takáts Lajos négyemeletes bérházával kell megegyeznie.



5. Budapest, Kígyó tér a Klotild palotákkal 1911. (Bal oldalon látható a hagymakupolás Takáts-ház.)
MKVM Kereskedelmi dokumentációs gyűjteménye, leltári szám: KD_1974.643.1.

6. (a. és b.) Donáth Gyula: Werbőczy István szobra az Apponyi téren 1908 körül. (A kinagyított részleten a Takáts-ház Váci utcai homlokzata.)

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK), Budapest Gyűjtemény, Fotótár, jelzet: 010362.



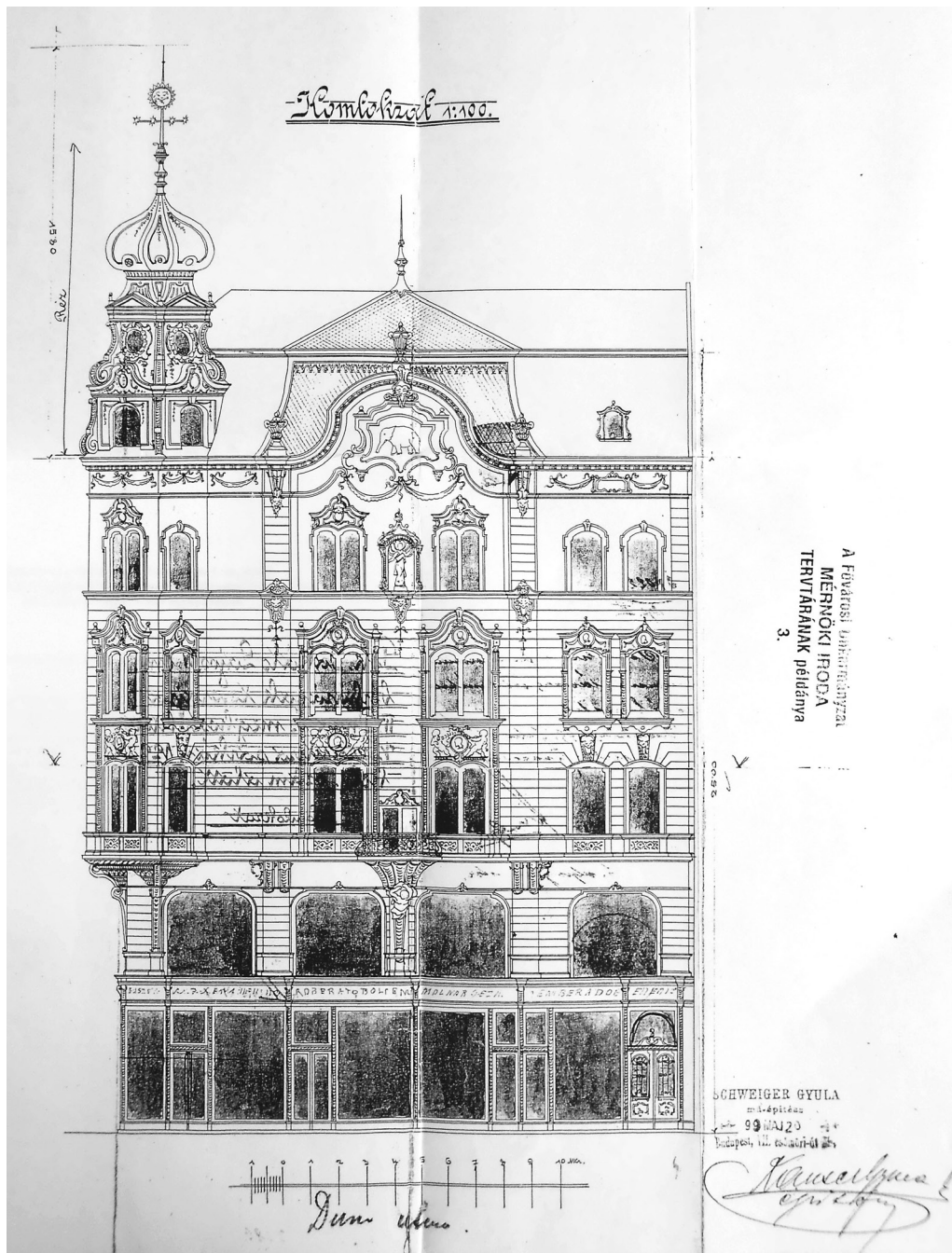
Ezt a következtetést igazolta egy új forrás, mégpedig a 2002-ben kezdeményezett homlokzati felújítás dokumentációja, melyben megtaláltam a Duna utcai homlokzat eredeti tervrajzának fénymásolatát is. (8. kép) A reprodukción minden kétséget kizáróan olvasható Schweiger Gyula tervezőépítész neve.⁵¹

Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet (Budapest) *Lexikongyűjteményében* átnézett cédulák – melyek Schweiger Gyula munkásságáról szólnak – nem tartalmaztak a Takáts-házra vonatkozó adatot, de útmutatást jelentettek az életmű egészére vonatkozóan, amely eddig még nem került feldolgozásra.⁵² A tehetséges budapesti tervezőépítész számos munkája lehet még ismeretlen, így a dolgozat nem tehet kísérletet az életmű egészének bemutatására, csupán töredékes képet adhat munkásságáról a levéltári forrásokra, korabeli szakfolyóiratokra és egyéb fellelhető adatokra támaszkodva. Az általa tervezett ingatlanok közül csak a Takáts-házzal stíluspárhuzamot mutató épületei kerülnek bemutatásra ebben a tanulmányban.

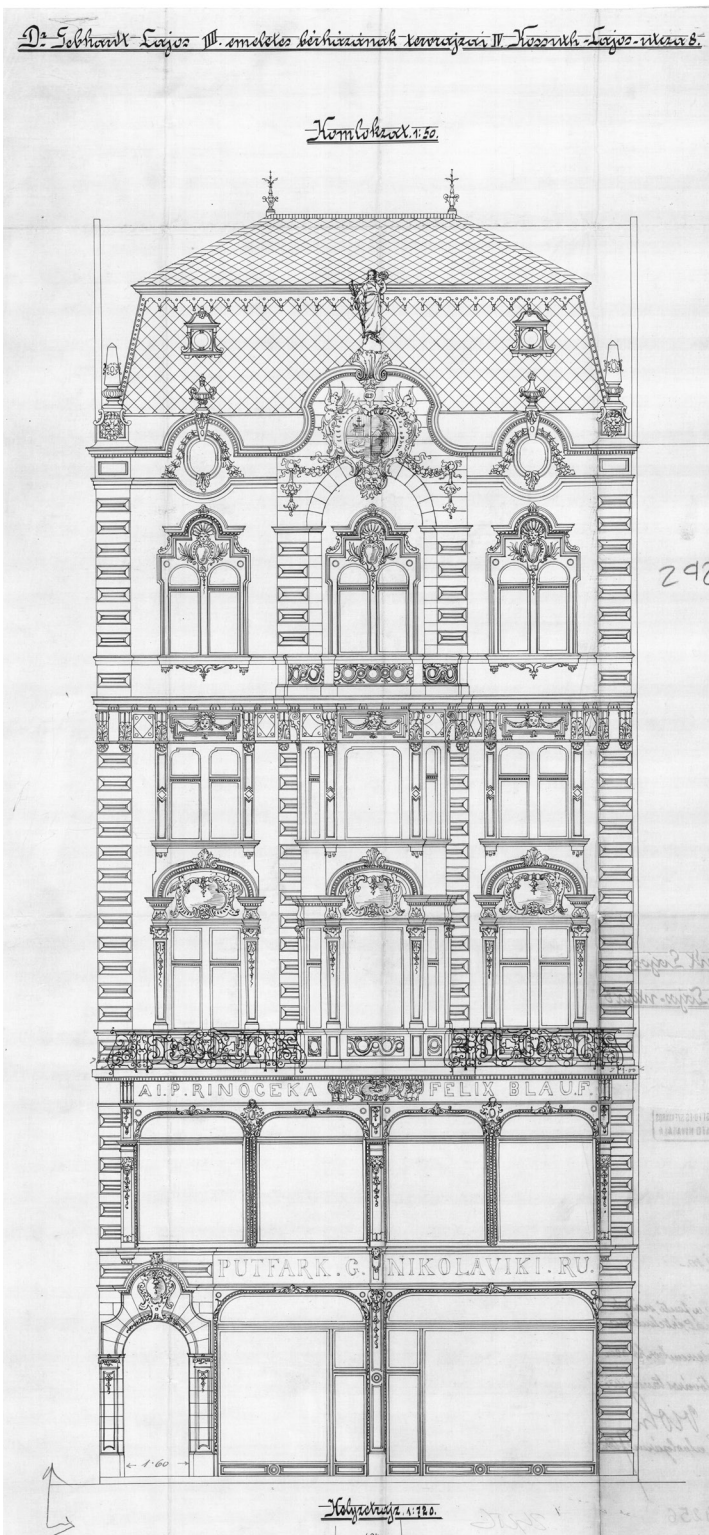
Elsőként a Dr. Gebhardt Lajos által építtetett négyemeletes bérházzal lesz szó, amely a IV. (ma V.) kerület, Kossuth Lajos utca 8. szám alatt áll. (9. kép) A neobarokk stílusjegyeket mutató tervrajzok jóváhagyására 1896. december 22-én került sor.⁵³



*7. Ismeretlen felvétele: A Váci utca 39. és Duna utca 3. számú ház,
a földszinten a Zsolnay gyár képviseletével, 1900 körül.
BTM, Kiscelli Múzeum, jelzete: 21980.11.*

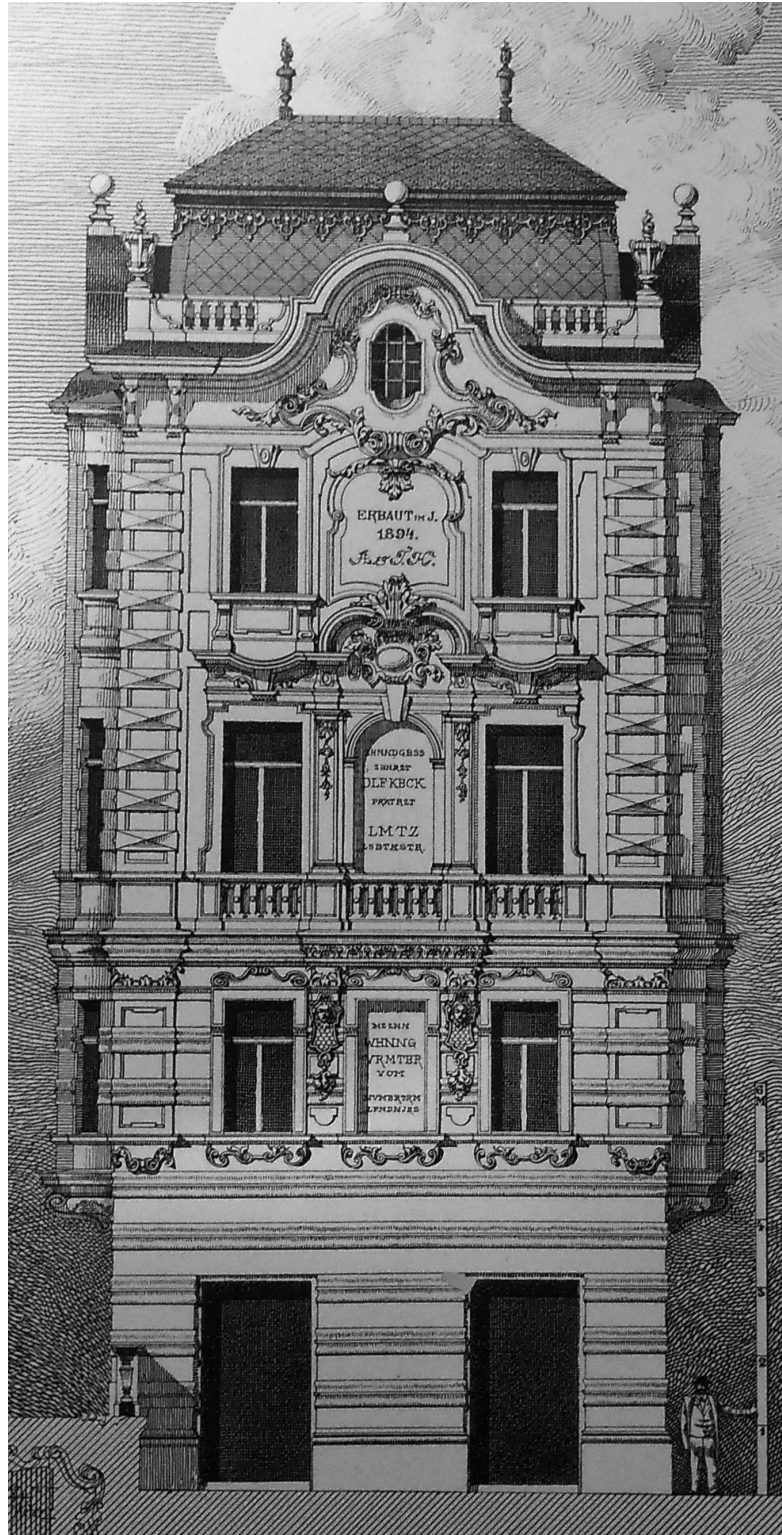


8. Schweiger Gyula: Takáts-ház homlokzati terve, Duna utca (másolat).
 Engedélyezési terv része a Budapest, V. Duna u. 3. szám alatti (hrsz.:23864) társasház
 homlokzati felújításáról, Rozgonyiné Asztalos Piroska építésmérnök, 2002. február 4.
 V. ker., Polgármesteri Hivatal, Építési és Műszaki Osztály Tervtára.



9. Schweiger Gyula:
Dr. Gebhardt Lajos
bérházának terve,
IV. Kossuth Lajos utca 8.
1896. BFL, Tervtár XV. 17.
d. 329./24256 hrsz.

10. J. Joviński által
1893-ban készített
terv.
Architektonische
Rundschau, szerk.
Ludwig Eisenlohr
és Karl Weigle,
1895, Tafel 12.



Az épület zárt sorú beépítésben áll, ötszintes, négyemeletes és vertikálisan három tengelyre osztható. Sajnos a jelenleg látható homlokzat jelentősen át lett alakítva, így kevés hasonlóságot mutat a Takáts-ház építészeti megoldásaival. Az eredeti terveknek megfelelően csak az üzlethelyiségek kialakítására alkalmas első emelet ablakai maradtak meg. Az eredeti homlokzati rajzon a Takáts-házhoz hasonló díszítőelemek fedezhetőek fel. Ezek közé tartozik a zárterkély jellegű középrizalit, amely vertikálisan a magas, megtört síkú manzárdtetőig fut, – tehát a homlokzat síkja felé emelkedik – majd homorú ívben megtörő és felül szegmensíves lezárásban végződő oromzat koronázza. A csúcán egyik kezében kígyós pálcát, a másikon fáklyát tartó szoboralak áll. Az attribútumok alapján a férfi feltehetően a görög-római mitológiából ismert Aszklepiosz (Esculapius), a gyógyítás istene. A szoboralak a megbízó, Dr. Gebhardt Lajos foglalkozására utal, aki Budapest főváros tisztii főorvosa volt.⁵⁴ Alatta festett, címerpajzsba foglalt freskó terve látszik, melyben szintén felfedezhető a pálcára tekeredő kígyó. A Takáts-házhoz hasonlatosan tehát ez a bérház is hűen tükrözi építtetője társadalmi pozícióját és foglalkozását, így a polgári reprezentáció másik fontos példája. További hasonlóságot mutatnak a félköríves záródású, kettős kapcsolt ablakok. A különböző emeletek ablakait Schweiger Gyula német barokk axisokat idéző elemekkel kapcsolta össze, ami tovább erősíti a homlokzat vertikális jellegét. Fontos megemlíteni a fogsor motívumot is, amely végigfut a leghangsúlyosabb elemeknél, mint például az első és második szintet elválasztó párkány esetében, vagy a kosáriríves lezárású, második szinten látható szemöldökpárkányok íve alatt. Továbbá jellegzetes elemek a homlokzat egyes kiemelkedő helyein és a manzárdtető sarkain lezárásként elhelyezett barokk vázák, valamint a homlokzat sávozása.

A Kossuth Lajos utca 8. szám alatt felépített, Schweiger tervezte bérházzal szembevetendő hasonlóságot mutat az Olmützbén, az Elisabeth utcában álló ház homlokzati megoldása, főként a kváderezés és a nagy arányok tekintetében. (10. kép) A J. Joviński építész által 1893-ban készített terv 1895-ben jelent meg az *Architektonische Rundschau* német nyelvű folyóiratban, vagyis egy évvel a Dr. Gebhardt Lajos számára készített tervrajzok előtt.⁵⁵

A *Lexikongyűjtemény* alapján induló kutatás nyomán párhuzamot találtam még a Schweiger Gyula nevéhez köthető és „*Folies Caprice*” néven ismert korabeli orfeum épület és a Takáts-ház homlokzatának összevetése során. (11. kép) A tervezett „orfeumépület” felállításáról a *Vállalkozók Lapjának* 1898. április 13-án megjelent száma adott hírt.⁵⁶ Sajnos napjainkban ez a ház sem az eredeti terveknek megfelelő képet mutat. A VI. kerület, Révay utca 18. szám alatt álló háromemeletes épület számtalan nevet viselt már, például 1951 és 2008 között Vidám Színpad néven működött, jelenleg a Centrál Színház nevet viseli.⁵⁷ Építésének időpontja közel azonos a Takáts-ház építési munkálatainak kezdetével. A kettős kapcsolt ablakok kőkeretelése, az oromzati mezejükben látható erőteljes plasztikai díszítés hasonló a két épületen. A gyakran peremek, párkányok elválasztására használt fogsor motívum is végigfut a homlokzaton és egyes díszítőelemeken.

Az öttengelyes főhomlokzat kiugró rizalitja nem ívesen kapcsolódik a homlokzat egészéhez, hanem szögletes profilt mutat. A szobrászati díszítések az ablakok körül koncentrálnak mindkét esetben, az erőteljes sávozás viszont a Centrál Színháznál



11. Schweiger Gyula, A „Folies Caprice” homlokzatának tervrajza, 1898.
 (A jelenlegi homlokzat átalakított.) BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329. 29227. hrsz.

csak a földszinten került kialakításra, felette sima vakolt falfelület emeli ki az ablakokat. A zárterkéyszerűen kiugratott – a második emelettől kezdődő – középrizalit alátámasztását szintén maszkok díszítik. Az építési engedélyezési iratok tanulsága szerint Schweiger Gyula első folyamodványára nem kapta meg a kért jóváhagyást, majd sikeresen fellebbezett a döntés ellen. A kérvényben úgy fogalmazott, hogy: „A VI. kerület Révay utca 3792 hrsz. alatt lévő telkemen építendő bérházamra vonatkozó

tervek.” Ebből az következik, hogy a telek tulajdonjoga az építészé volt, ő maga viszont a Csömöri út 90. szám alatt lakott.⁵⁸

A Csömöri és a Stefánia út sarkán álló Schweiger-villa német építészeti hatásokat mutatott, a homlokzatát sgraffito díszítette.⁵⁹ Az 1889-ben épült ingatlant ismeretlen időpontban bontották le, az építkezést Mészner Sebestyén és Arndt Rezső építőmesterek vezették.⁶⁰ Az aláírásuk gyakran látható más, Schweiger Gyula által készített tervrajzokon, például a VI. kerület Révay utca 18. szám alatt felépült „*Folice Caprice*” épületének tervein.⁶¹

A budapesti „tót templom” (szlovák evangélikus templom és a Luther-ház) környékének beépítése szintén Schweiger Gyula nevéhez fűződik. A *Vállalkozók Lapjának* 1892. február 9-én megjelent száma terjedelmes cikkben számolt be a szlovák evangélikus templom köré tervezett épületegyüttesről, mely a Kerepesi út, Luther és Aggteleki utcák által határolt telken készülne el.⁶² A tervek megvalósultak, továbbá felújították a templomot is. Az elkészült épületegyüttes az alábbi méltatásban részesült: „*A stílszerűen épült rengeteg nagy bérház, melynek homlokzatán Luther Márton szobra áll, villamos órával van ellátva és Luther-udvar nevet visel szépen sikerült s Schweiger Gyula műépítész, evangélikus hitsorsost, mesterét dicséri annyira, hogy Ő Felségének a királynak legmagasabb figyelmét is képes volt magára vonni. Ennek folytán jelent meg a Luther-udvarnak megtekintésére folyó év [1894] november hó 5-én Hieronymi Károly belügyminiszter Úr, Ráth Károly főpolgármester...*”⁶³

Egy 1892. február 4-én keltezett adásvételi szerződésben – melyben Schweiger Gyula örök tulajdonjoggal eladta a Csömöri út 62/b szám alatti ingatlanát Márkus Gusztávnak és nejének – az a megjegyzés áll, hogy a szerződés szövegét külön német nyelven is tolmácsolni kellett az építésznek, mert ezen a nyelven jobban értett.⁶⁴

Összességében elmondható, hogy más korabeli építészekhez hasonlóan több korszakot lehet megkülönböztetni Schweiger Gyula budapesti építész életművének belül. Az 1880-as években döntően neoreneszánsz épületeket tervezett. A szlovák evangélikus templom épületegyüttese döntően a neoromán, illetve az ún. Rundbogenstil, (félköríves stílus) formakincsét mutatja. Ezt követően – az 1890-es évek végén – adathalhatóan neobarokk stílusjegyeket alkalmazott épületein, míg az 1910-es évek markánsan jellegzetes, osztrák szecesszió formajegyeire emlékeztető irányzat mutatkozik meg, az általa tervezett – jelen dolgozatban nem tárgyalt – Aradi utcai ingatlanon (VI. kerület, Aradi utca 22.) A források alapján elmondható továbbá, hogy német anyanyelvű és evangélikus vallású tervezőépítészről van szó.

A NEOBAROKK STÍLUSJEGYEKET MUTATÓ TAKÁTS-HÁZ MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ELEMZÉSE

A tervezőépítész Schweiger Gyula életművének vázlatos bemutatása után külön fejezetben emlékezünk meg – az alkotásai között eddig még ismeretlen – Duna utca és Váci utca sarkán álló bérházáról. A következőkben az épület részletes leírását adjuk, mely főként a homlokzat elemzését foglalja magába. A döntően neobarokk stílusjegyeket mutató saroképület mind a Duna utca, mind pedig a Váci utca felől zárt

sorú beépítésben áll. Az elemzéshez az ingatlanról készült – a jelen kutatások szerint az egyetlen teljes épületet ábrázoló – archív felvétel szolgál alapul, melyen látható az egykori Zsolnay-képviselő portálja is. A BTM, Kiscelli Múzeum fényképtárában őrzött képen nem láthatóak a jelenleg mellette álló, vele közel egy magasságban felépített házak (7. kép).⁶⁵ A Takáts-ház az első, ami a rendezést követően felépült ezen a részen, 1899 és 1900 között. Ezt követte a Váci utca 41/A szám alatt álló, szecessziós stílusjegyeket mutató épület, melyet Malács Péter főügyész építtetett 1903-ban.⁶⁶ A Duna utca 1. számú ingatlan pedig Fellner Sándor tervei szerint épült 1904-ben.⁶⁷ (A két szomszédos épület homlokzatának kialakításakor több olyan motívum is felhasználásra került, ami a Takáts-házra jellemző, elképzelhető, hogy az egységes utcakép kialakítása végett emeltek át bizonyos elemeket. Ilyen például a Duna utca 1-es szám alatt álló bérház sávozása, füzérdíszei, valamint ívesen kiugratott középrizalitja. A másik szomszédos épületnél is meghatározó elem a sávozás. Ez a feltételezés azonban adatok hiányában nem bizonyítható.)

A Takáts-ház vertikális tagolású homlokzatot kapott. Általánosan elmondható, hogy a díszítőelemek az ablakok keretelésére és a szegélyekre koncentrálnak, a falfelület nagy része sávozott. A vakolt homlokzatot homorú és domború formák hullámozása jellemzi, a felületén főként a lekerekített profilú formák dominálnak. Az épület leghangsúlyosabb eleme a két oldalhomlokzat találkozásánál kialakított zárt erkély, mely barokk hagymakupolás lezárást kapott. A zárt erkély, – amely lekerekített éllel rendelkező négyszögletes hasáb – erőteljesen az épület sarka elé ugrik. A két szimmetrikus homlokzat négytengelyes és négyemeletes, a félemelet szintjéig üzlethelyiségek kialakítására alkalmas helyiség épült. A félemeleten mindkét oldalon 4-4 kosárvíves ablak helyezkedik el, a két középső ablak között Zsolnay-reliefek kerültek elhelyezésre mindkét oldalon, melyek a porcelángyártás 1–1 munkafázisát mutatják be. A következő fejezetben tárgyalt Zsolnay-képviselő eddig a félemeletig tartott, szép kialakítású portálja a sarkon lévő zárt erkély alatt helyezkedett el. Közvetlenül felette látható – napjainkban is – a pécsi gyár öttornyos védjegye, mely szépen formált kartusban, díszpajzsban kapott helyet. A magánlakásokat a Duna utca felőli félköríves záródású kapun keresztül lehet megközelíteni, ez korábban is így lehetett a lépcsőház kialakítását tekintve.

A földszint több ízben is átalakult, a második világháborút követő helyreállítás során például házmeisteri lakás és orvosi rendelő volt itt, a portálok helyét pedig a félemelet magasságáig parapetmezőkkel burkolták az 1950-es években.⁶⁸

A két utcafrontra néző homlokzatok kialakítása szimmetrikus. A legdominánsabb eleme a homlokzat egyharmad részét kitöltő, enyhe kiülésű középrizalit, amely közvetlenül a félemelettől indul és egészen a manzárdtetőig fut az épület mindkét oldalán. A kiemelkedés kétharmad része sávozott, egy hangsúlyos párkány választja el az oromzatos, freskóval díszített legfelső emeletről. A legkiemelkedőbb része a középtengelyben elhelyezett, virágornamentikát mutató kovácsoltvas erkély, alatta tojássor fut. Az alátámasztásán két maszk látható, ezek az építető foglalkozását tekintve lehetnének Mercurius (a kereskedők és utazók istene az antik világban, görögül Hermész) ábrázolások, mert a fejük felett látható kialakítás széles karimájú fejfedőre emlékeztet. A fejek alatt folytatódik a díszítősáv, melynek vonalában elhelyezkedő,

rozettákkal ékesített konzolok tartják az erkélyt. A homlokzatot három részre osztják a hangsúlyosan végigfutó párkányok.

A kettős kapcsolt ablakok minden emeleten más és más kökeretelést kaptak. A középrizalit első emeleti ablakainak mellvédszerű kialakításában két-két puttó helyezkedik el. Ez az építészeti elem összeköti az első és a második szint nyílásait, ablakcsoportot hoz létre, amely magasítja a szintet. Ez fokozza a bérház vertikális jellegét és a tekintetet a harmadik szint irányába vezeti. A homlokzat egészét tekintve, a piano nobile egyértelmű megállapítása nehéz, mert a díszítés szinte mindenhol hasonló. A legtöbb hangsúlyt a harmadik emelet kapta, valószínűleg ez lehet a kiemelt szint. A második és harmadik szint nyíláskeretelései felett barokkos ívben megtörő oromzatos lezárás került kialakításra. A második szinten az ablakok orommezéjében gyümölcsökkel és volutákkal közrefogott medalion kapott helyet, benne női portréábrázolás látható. A tört-íves szemöldökpárkányt volutákban végződő konzolok tartják, alatta fogsor motívum fut. A harmadik emeleti ablakok orommezéjében maszkok helyezkednek el. A díszítőelemek többsége a kései barokk formakincséből merít, emellett rokokó jellegű elemek is láthatóak. A füzérdíszek alkalmazása a klasszicizáló késő barokk egyik változatát, a copf stílust idézik. Az oromzatos lezárás túlfut a manzárdtető síkján. A rizalitet két enyhe kiülésű falpillér fogja közre, melyek nem a fal síkjával párhuzamosak, hanem enyhe szögben kifelé fordulnak. Antik mintákra emlékeztetően lábazattal és egyfajta fejezettel is rendelkezik, melyet egy-egy váza koronáz. Nem kannelúrázott a felülete, hanem erre is ráfordul az egész falsíkot meghatározó sávozás.

Az oromzat középtengelyében egy-egy kosárirves záródású fülső kapott helyet, ezeket voluták szegélyezik, palmettás elemek koronázzák, alattuk plasztikusan megmunkált, az oroszlán bőrét viselő Herkules-maszk látható. A maszk középtengelyének folytatásában egy öt virágból álló, egy pontban felfüggesztett füzérdísz lóg, melyet volutában végződő szalag köt át. A fülkékben allegorikus nőalakok láthatóak. Mindkét szobor enyhén balra fordítja koszorúval koronázott fejét, egyik keblük fedetlen, testük enyhén s alakban hajlik. A bal kezükben egy bőségszarura emlékeztető tárgyat tartanak, benne virágok és gyümölcsök. A másik kezükben látható tárgy nem egyértelműen azonosítható attribútum. Ha a másik kezükben búzakalászból font koszorút tartanak, akkor a bőséget személyesítik meg, vagy lehetnek Tükhé (Fortuna), a szerencse istenasszonyának képmásai is.⁶⁹ Egy kereskedőnek minden bizonnyal szüksége van a bőségre és szerencsére vállalkozása felvirágoztatásához.

Az oromzatos részen látható freskó pedig a fekete elefántot és gyarmatárakkal megrakott kíséreit ábrázolta, messze hirdetve tulajdonosa gazdagságát és kereskedelmi vállalkozását.

Az épület körbejárása, homlokzatának leírása után – a Duna utca 3-as számú bejáraton keresztül – a belső tér jellemzése következik. Az eredeti alaprajz nem ismert, a földszinten létesítendő üzlethelyiséghez készített tervdokumentáció pedig az 1950 után kialakított földszinti helyiségeket mutatja.⁷⁰ A dongaboltozatos előtérben, továbbá egyes lépcsőfordulóknál megmaradt az eredeti padló. A négyzetes lapokból álló, középen geometrikus mintázatú terrazzo lapokat organikus, levéldíszes fríz foglalja keretbe. A mintázatok színe fekete és vörös. A főlépcsőház elemei a lépcsőket erősítő vastartók, valamint a fordulóknál kialakított vaspillérek. A vastartók – az engedélyezési iratok

szerint – 16 cm vastagságúak, szabályos távolságoként egy-egy rozetta látható rajtuk. A pillérek is hasonló virágok futnak. A pillér és a vastartók érintkezésénél teljes hosszában indadíszítmények vannak, mintázatuk szimmetrikus. A pillérhez és a falhoz közeli részeken sűrűbb, hálószerű minta látható, középen pedig egy-egy nagyobb inda fog közre két lecsüngő bimbót. Az egymásba fűzött bimbók emlékeztetnek a homlokzat füzérdíszzeire. A főlépcsőház legimpozánsabb része a terebélyes rózsalugas hatását keltő kovácsoltvas lépcsőkorlát. Az indamotívumokat egy-egy rozetta zárja le, leveleik rácsavarodnak az elválasztó elemekre is.

A 19. század második felében gyakori megoldás a lemezből csavart spirál, ennek közeibe gyakran kerültek vasgombos rozetták. A magyar mesterek leginkább a „formák lágy összefonódására ügyeltek”. A levelek általában gazdagon éreztek, csipkés szélűek és gyakran megcsavarodnak egy igazi levélhez hasonlatosan. A Takáts-ház lépcsőkorlátjának alkotója nem ismert, de a felsorolt motívumkincsek megtalálhatóak rajta.⁷¹

A SCHWEIGER GYULA TERVEZTE TAKÁTS-HÁZ STÍLUSKAPCSOLATAIRÓL

Az életmű eddig ismert alkotásaival való összevetés után szélesebb körű kitekintés következik. Schweiger Gyula építésze sok egyéni vonást mutat, melyhez nehéz konkrét előképet vagy stíluskapcsolatot találni. Ennek ellenére ez a fejezet kísérletet tesz erre a korabeli német nyelvű szaklapokban megjelent táblák segítségével. Az 1890-es évek végén kedvelt megoldásnak számított a homlokzat változatos ívvel lezárt, oromzattal való megkoronázása. Ennek tetejére gyakran helyeztek allegorikus szoboralakokat, barokk vagy copf stílusú vázákat. A homlokzat kiemelt helyén alkalmazott freskóra is vannak példák. A Takáts-ház megoldásaiban sok hasonlatosságot mutat a Bécsben, 1897-ben épített Regensburgi udvar (Regensburgerhof) épületével, amelyet Franz Ritter von Neumann építész és műszaki tanácsos tervezett. (12. kép) A tervek készítésénél azt a feladatot kapta, hogy az egykori, lebontott Regensburgerhof mintáját kövesse. Az új épületet két zárt erkély szegélyezi, ezek az egykori épületből származó konzolokon nyugszanak. Az épület alsó traktusában látható monumentális ív két sarkában szoboralakokat helyeztek el, ezek a hajózást és az üzleti tevékenységet szimbolizálják. Az allegorikus alakok azért kerülhettek ide, mert az épület egykor a bajor kereskedők székháza volt. (Érdekesség, hogy a lehetséges mintaként szolgáló épület is a kereskedelemmel áll kapcsolatban.) A főbejárat felett, rézbaldachinnal fedett fülkében III. Frigyes (1415–1493) német-római császár szobra látható. A homlokzat egészének kialakítása, az aprólékos részletek stilisztikai megvalósítása a bécsi barokk stílus formáinak szabad felhasználásával történt.⁷² A dolgozat – az összevetés során – a bécsi épület főhomlokzatára és a Takáts-ház enyhe kiülési középrizalitjára koncentrált. Az ablakformák tekintetében a kosáríves megoldás jelent némi hasonlatosságot, ellenben az ablakok keretelését tekintve van egyezés. A Takáts-ház második és harmadik emeletének kettős nyílásai, – melyek tengelyét puttókkal díszített dombormű köti össze – azonos megoldást mutatnak a Regensburgerhof épületének egybefűzött ablakaival. A nyílásokat szegélyező díszítések közül hasonlatos a szemöldökpárkány

megoldása és íve, továbbá a falnyílásokat keretező szegély díszítése is. A sávózás szintén megegyezik. A főhomlokzatra helyezett fülkeszobor is megemlíthető, bár ezt Schweiger Gyula egy szinttel feljebb alkalmazta. A bécsi épület magas manzárdtetejének szintjén látható, homorú ívben megtört oromzat – melyen az építés dátuma olvasható – szintén hasonlatos a két épület esetében, továbbá mindkét háznál három váza koronázza ezt a részt.

Az oromzat változatos használatára és hasonló jellegű megoldására példa továbbá a müncheni Bajor körúthoz (Bavariaring) csatlakozó Új utcába (Neue Strasse) tervezett épületegyüttes is, melynek tervrajzait Hönig és Söldner építészek készítették. (14. kép)⁷³ Emellett színes freskóval díszített épületre példa a müncheni Staetler utcában álló iskolaház, melyet Carl Hocheder professzor tervezett. Az oromzatokon három freskó kapott helyet, ezek közül kettőre gazdagon díszített számlapokkal rendelkező óra került.⁷⁴



12. Bécs, a Regensburgi udvar (Regensburgerhof) épülete.

Tervezte: Franz Ritter von Neumann, 1897.

Architektonische

Rundschau, szerk. Ludwig Eisenlohr és Karl Weigle, 1899, 15. évf., 8. füzet, 1–2; Tafel

A ZSOLNAY GYÁR ÚJ, REPRESENTATÍV KÉPVISELETE A TAKÁTS-HÁZBAN

A Takáts-ház művészettörténeti elemzése után a bérházhoz tartozó Zsolnay-üzlethelyiségről lesz szó, melynek emlékét ma is őrzi a homlokzata. A fejezet arról számol be, hogy miként és mikor kerülhetett ide a budapesti Zsolnay-lerakat.

Takáts Lajos a kereskedelmi vállalkozását reprezentáló bérház földszintjét és félemeletét üzlethelyiségek befogadására alakította ki. Felmerülhet a kérdés, miért nem helyezte át saját vállalkozását az új bérpalotába, amely a fekete elefántot ábrázoló freskóval messziről hirdette tulajdonosa foglalkozását? Egyszerű válasz erre, hogy szüksége volt a helyiségek kiadásából származó jövedelemre. Emellett a vevőkör által jól ismert fűszerkereskedést nem helyezhette át a Kossuth Lajos utca 19. szám alatti ingatlanból, ahol ez az üzlet már a reformkor óta működött. A cím megváltozását követően a nyomtatott hirdetések cseréje is szükséges lett volna, valamint a külföldi partnerekkel

folytatott kereskedelmi kapcsolatban is fennakadások adódhattak. A Belváros rendezése során van példa ilyen jellegű problémára, amelyet a Váci utca meghosszabbítása, majd átszámozása idézett elő. A páros oldalból páratlan, a páratlanból pedig páros lett, ennek következtében a kereskedések egyik pillanatról a másikra kerültek más számozás alá, a cégek nem kis bosszúságára.⁷⁵

A reprezentatív bérház befejezésének évében, 1900-ban Takáts Lajos már az ötvennegyedik életében járt, feltehetően a fűszerkereskedés vezetését lassanként átruházta Lajos nevű fiára. Ebben szintén lehetett üzleti „fogás”, hiszen a vevőknek ez a megszokott nevet és állandóságot sugallta. Takáts Lajos egy 1901. december 28-án keltezett közjegyzői okirat szerint a felépült négyemeletes bérházra és annak minden tartozékára 80 000 korona jelzáloghitelt vett fel 10 évig vállalt törlesztésre.⁷⁶ Idősb Takáts Lajos a bérház alsó traktusában kialakított üzlethelyiségeket igyekezett jutányos áron kiadni, 1901 után a vállalt törlesztő részletek fizetéséhez is szüksége volt megbízható bérlőre. – *Katona Imre* helytelenül említi, hogy 1908. november 19-én Zsolnay Vilmosmal kötött bérleti szerződést, aki a pécsi Zsolnay-gyár számára régóta keresett



13. A Takáts-ház Váci utca felé néző homlokzata (részlet) BTM, Kiscelli Múzeum, jelzete: 21980.11



14. A müncheni Bajor körúthoz (Bavariaring) csatlakozó Új utcába (Neue Strasse) tervezett épületegyüttes. A tervrajzokat Hönig és Söldner építészek készítették. *Architektonische Rundschau*, 1899, 15. évf., 4. füzet, 1; Tafel 25.



15. Zsolnay-üzlet Budapesten a Váci utca 39. szám alatt, 1905. Hárs Éva: *Zsolnay*. Pécs 1996, 44, lásd még: Romváry 2011, 17.

megfelelő központi üzlethelyiséget.⁷⁷ – A telekkönyvben szintén az 1908. november 19-én keltezett megállapodást jegyezték be. A bérleti jog a „földszint összes üzlet és mellékhelyiségére, továbbá összes félemeleti helyiségére és az üzlethelyiség alatt lévő összes pinczékre” vonatkozott. A teherlap a bérlő kötelezettségét 1910. augusztus első napjától számított tizenkét egymást követő éven át, egynegyed évi részletekben előre fizetendő 19 000 korona évi bérösszegben rögzítette. Emellett a bérleti jog „Zsolnay Vilmos gyáros budapesti bejegyzett cég javára” került átírássra.⁷⁸ *Katona Imre* cikkében jól említi a két fél által kötött megállapodás, vagy szerződésmegújítás dátumát, azonban a bérlő személyét rosszul határozta meg. Erre már Mattyasovszky Zsolnay Tamás felhívta a figyelmet, aki a szerződéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy egy előzetes írásos megállapodás megújításáról lehet szó, mert Zsolnay Vilmos 1900. március 23-án elhunyt, így nem köthetett szerződést Takáts Lajossal. A cég vezetését 1900 decemberében fia, Zsolnay Miklós (1857–1922) vette át. Ő helyeztette át a budapesti képviseletet az Andrássy útról a Váci utca és a Duna utca sarkán álló Takáts-házba.⁷⁹ A telekkönyv tanulmányozása során megállapítottam, hogy véletlen félreolvasásról van szó. A szerződés ugyanis nem személyt, hanem céget említ, amely megtartotta a cégvezető teljes nevét, hiszen Zsolnay Vilmos végrendeletében kikötötte, hogy csak az ő nevének megtartásával vihető tovább a gyár.⁸⁰ Ezt egy 1900. december 30-án kelt meghatalmazás is alátámasztja, amelyben Zsolnay Miklós, mint a „Zsolnay Vilmos németül Vilhelm Zsolnay cég birtokosa” kerül említésre, a budapesti lakását

pedig már ekkor IV. kerület Váci utca 39. szám alatt jegyzik.⁸¹ Zsolnay Miklós nem sokkal a Takáts-ház felépítése után helyezhette át cége lerakatát, a tárgyalások minden bizonnyal már az építési munkálatokkal párhuzamosan megindulhattak. Takáts Lajos 1900. június 20-án kelt folyamodványa is ezt bizonyítja melyben kérte, hogy „*az utczai boltban, a földszint és az I. emelet összeköttetése céljából*” egy vaslépcsőt építhessen.⁸² Tehát elmondható, hogy a Zsolnay-képviselőt 1900. június 20. előtt már az épületben működött. Az 1908-as dátummal ellátott szerződés biztosan nem lehet az elsődleges, ezt cáfolják a korabeli folyóiratok, valamint a BTM Kiscelli Múzeumában őrzött archív fényképfelvétel⁸³ is, amely biztosan 1903 előtt készült – feltehetően 1900 körül – és látható rajta a Zsolnay-képviselőt portálja.⁸⁴

Az új képviselőről a *Vállalkozók Lapja* 1900. november 28-ai száma is tudósított: „*A „Zsolnay”-féle pécsi kerámiagyárak budapesti üzletvezetőse irodáit és raktárait az Andrássy útról a IV. Váci utca 39. alá helyezte át.*”⁸⁵

További fontos forrás – erre vonatkozóan is – a már korábban említett Komor Marcell által 1901-ben írt cikk, amely az Eskü tér környékéről szól. A lerakat csupán említés szintjén kerül elő a rendezés és a tér arányainak kritikájába rejtve. Az alábbi megjegyzés olvasható róla: „*Rajzban igen jól fest a Kígyó utca és a hozzá baloldalt szimmetrikus utcácska, de természetben nem nyitnak a szemnek szabad perspektívát; utóbbi csak azt a házat mutatja, amelyben Zsolnay-üzlete van és amely elfoglalja a Gellérthegyre való kilátást...*”⁸⁶

A *Budapesti Cím- és Lakjegyzék* 1901. évi XIII. kötetében szintén olvasható, hogy Zsolnay Miklós budapesti lakása itt volt.⁸⁷ Ettől a szerződéskötéstől kezdve megvalósult az önálló budapesti képviselő és a Takáts-ház elválaszthatatlanul egybeforrt a Zsolnay-gyárral. (15–17. kép) A képviselő és az üzlet vezetését a budapesti Zsolnay-féle Porcellán-fayence gyár Rt. egyik tisztviselője, Sonnenschein Miksa látta el.⁸⁸ Az új üzlethelyiség megnyitását Mattyasovszky Zsolnay Margit is megemlíti visszaemlékezéseiben: „*Miklós a pécsi gyár képviselőjét és lerakatát az Andrássy útról a Váci utca és a Duna utca sarkán álló Takáts-bérházba telepítette át, és olyan nagyra növelte, hogy az üzlet, a raktárhelyiségek és az irodák elfoglalták a saroképület földszintjét és első emeletét. Itt végezte irodai munkáját, megosztva a szobáját a képviselő vezetőjével.*”⁸⁹

Egy Zsolnay Miklós életéről megemlékező cikk közli, hogy 1919. február 15-én Pécsről Budapestre utazott néhány napra, – ezt a távot rendszeresen meg kellett tennie az üzleti ügyek miatt – ahonnan már nem tért vissza, mert egyre súlyosabb idegi betegség kínozza és retteget attól, hogy a Pécsre megszálló szerb csapatok elfogják. Itt tartózkodott a Tanácsköztársaság (1919. március 21.–1919. augusztus 1.) ideje alatt is. Ezt követően Budapesten maradt, ahol vezette a budapesti gyárat és az üzletet. Minden bizonnyal ilyenkor is a bejelentett pesti lakásában tartózkodott a Takáts-ház valamelyik emeletén.⁹⁰

Maga az üzlet és raktár a harmincas években szűnhetett meg, de a központi iroda az épületben maradt. (M. Zsolnay Margit erről csak egy sorban emlékezett meg az 1930-as évek eseményeinek tárgyalásakor: „*Megszüntettük a pesti üzletet.*”⁹¹) A változás gazdasági okokra vezethető vissza.⁹² A Pécsről érkező árut innentől kezdve az iparvágánnyal rendelkező budapesti gyárban tárolták. A vasúti kocsikon közvetlenül érkező eladásra szánt termékeket már nem szállították a Belvárosba, hanem innen



16. A pécsi Zsolnay-gyár címere az egykori lerakat portálja felett. A szerző felvétele, 2014. február 15.



17. Olasz nyelvű forrás a Zsolnay-képviselőtről az 1906-os Milánói Világkiállítás katalógusában *L'Ungheria all' esposizione Internazionale di Milano 1906*, *Catalogo Generale*, 146.

továbbították a megrendelőknek. A szállítási költségek csökkentésével jelentős összeget takaríthattak meg. A végleges megszűnés a második világháború, valamint az 1948-as államosítás után következett be.⁹³ Az épület egykori múltjára három színezett pirogránit dombormű emlékeztet. A saroktorony alatt látható, pajzsba foglalt relief a Zsolnay-gyár öttornyos kerámiacímerét ábrázolja. (16. kép) Ez közvetlenül az egykori üzlethelyiség

portálja felett helyezkedett el. A Váci utca felőli oldalon egy korongozó férfi és segédje, míg a Duna utca felőli oldalon két festő hölgy látható. Az erősen megkopott kerámia-plaketteket a 2003-as restaurálási munkálatok során megtisztították és újra színezték. A címeren az öt torony élénksárga színt kapott kék háttérrel. A figurális ábrázolásokat pedig lakkozással is ellátták.⁹⁴

*KORTÁRS VÉLEMÉNYEK A BELVÁROS RENDEZÉSÉRŐL
ÉS AZ ÚJ BÉRPALOTÁKRÓL, KÖZTÜK A DUNA UTCA ÉS VÁCI UTCA
SARKÁN ÁLLÓ TAKÁTS-HÁZRÓL*

Az épület bemutatása után röviden meg kell említeni, hogy a városrendezés milyen reakciókat váltott ki a budapesti polgárok részéről, miként fogadták az egykori alacsony házak helyén emelkedő égbetörő palotákat, köztük a Takáts-házat is. Milyen mentalitással álltak hozzá a rendezéshez kezdetben és elvárásaik megvalósítást nyertek-e? A következőkben röviden az 1900 körüli évek általános nézeteiről, a korábban megindult bérházellenes megnyilvánulásokról, továbbá a folyóiratokból, valamint visszaemlékezésekből leképezhető véleményekről lesz szó. Ez a fejezet igyekszik – az adatokon túl és a Főváros és a Közmunkák Tanácsának álláspontja mellett – a polgárok szemszögét is megmutatni.

Ney Béla, az *Építő Ipar* szerkesztője, már 1890-ben cikksorozatot indított a bérházak és bérpaloták építése ellen, ostromozva a tisztviselők által megfizethetetlen áru bérlakások kialakítását. Említi továbbá, hogy a világvárossá fejlődő fővárosban élőknek csekély száma háztulajdonos, a nagyobbik része bérlakásokba kényszerül. Kiemeli, hogy a díszített és tetszetős homlokzat csak az árak emelését segíti elő, ugyanakkor a megnyerő külső mögött gyakran egészségtelen, sötét, levegőtlen lakások és belső udvar húzódik meg. Említi, hogy a reprezentatív utcákban legyenek bérpaloták, de a kevésbé indokolt helyeken szerényebb bérházakat emeljenek.⁹⁵ Ezt erősíti meg egy korabeli, kisebb terjedelmű szaktanulmány is, mely beszámol arról, hogy 1899 végéig a főváros lakosságának száma közel 700 000 főre emelkedett, mintegy 400 000 lélekkel több lakosa lett, mint 1874-ben volt. Ehhez viszonyítva a lakóházak száma nem megfelelő arányban nőtt, mivel csak 7582-vel gyarapodott, így az adatok szerint megközelítőleg 45 ember jutott egy-egy házra. Ezzel pedig Budapest a „testvér főváros” Bécs és Berlin lakásmódját igyekszik leképezni. Az egy család életterét biztosító magánlakások rendszere helyett, – mely eddig jellemezte a Belvárost – bérlakások rendszerét igyekszik kialakítani.⁹⁶

Ney Béla jól látta a bérházak problémáját és helyesen ítélte meg azt, hogy a világvárossá váló Budapestnek szüksége van a reprezentatív jellegű bérpalotákra is, melyek a külföldről érkező és magasabb rangú vendégek számára színvonalas szállást tud nyújtani. A város telekpolitikájáról 1901. márciusban Lord Albert tartott felolvasást, ahol a bérházakkal kapcsolatban megjegyezte: „(...) a családi lakokat már a főváros területén kívül építi a lakosság és annak soraiban a városnak tisztviselői is. Ez az egy pont szinte lehetetlenné teszi, hogy Budapest szülővárosához ragaszkodó (...) érzelmű polgársága legyen.”⁹⁷ Lord Albert szintén fontos problémát vázolt fel ezen a

felolvasáson. Többek között a polgárok pesti szülőföldhöz való kötődését lazította fel a történelmi Belváros egykori házainak felszámolása.

A *Vasárnapi Ujság* 1897. július 11-én terjedelmes cikket jelentetett meg a Belvárosban folyó bontási munkálatokról. Nostalgiaival emlékezik meg az olyan helyekről, melyek szimbolikus többlettel rendelkeztek. Ezek közé sorolta például a Sebestyén téren egykor állt „*Csiga*” vendéglőt, – melyben Vörösmarty Mihály gyakran megfordult az 1840-es években, – vagy az egykori Kúriát. Összesen százhusz épület pusztulásáról beszél és a helyükön emelendő bérpalotákról, melyek több jövedelmet hoznak majd.⁹⁸

Salamon Ödön hírlapíró 1898-ban a következő sorokat írja a Belvárosról: „*Mert néhány évtized alatt annyira megváltozott Budapest, annyira átalakult, hogy minden új épülettel, minden utca keletkezésével az emberek lelkülete is átváltozott. (...) A szülői ház és vele az utca eltűnt, s helyébe új palota emelkedik dacosan az ég felé.*”⁹⁹

A *Pesti Napló* 1900. április 13-án igen kritikusan nyilatkozik a Belvárosban zajló munkálatokról, ekkor már szinte teljesen kirajzolódott az új környezet. A „*háromnegyed részben készen lévő*” rendezésről elítélően ekképpen nyilatkozik:

„*Mintavárost ígértek az ódon, rendszertelen és szűk háztömegek helyett, a forgalom, az esztétikai tetszetőség és a parkozás kérdésének teljes figyelembevételével. Hogy mennyi vált be ebből az ígéretből? (...) A Kossuth Lajos utca egyenes nem lett. A városrész feltöltése addig fokozódott, hogy kaptunk a sík földre egypár erős lejtésű hegyi utat. Park nincs, csak néhány nagy aszfalt-folt. Az új házak – no, azokat nem a hatóságok építik. Ha szépek nem az ő érdemük. Ha ormótlanok, nem az ő hibájuk. (...) Mert hitünk, hogy az egész városrendezést sokkal jobban csinálta volna meg egy egész ember, mint ahogyan a számos jeles jogi, pénzügyi és műszaki férfiúból összehozott ezernyi szaktanács összetakarta. (...)*”¹⁰⁰

Ezt követően Komor Marcell véleményét idézzük, aki az Eskü tér rendezésével kapcsolatban, 1901 januárjában terjedelmes cikket jelentetett meg. Elsőként a hídtengely kijelölésének problémáit vette sorra és kijelentette: „*...papíron, rajzban jobban mutatott a szabályozó terv, többet ígért, mint amennyit a tényleges beépítés beváltott.*” A Klotild-palotákat méltatta, de az előttük elhelyezett, parknak nevezett „*apró zöldeséges helyeket*” kritizálta. A Kígyó utca a tervrajzon szépen mutatott, szemlélődésre alkalmas teret nyithatott volna, azonban a „*szabad perspektívát*” megtöri a Takáts-ház, mivel kitakarja a Gellért-hegyre való kilátást. A Kossuth Lajos utca felől érkezők szemszögéből pedig a Klotild-paloták azt a vizuális élményt nyújtják, mintha földre süllyednének az út lejtése miatt. A Takáts-házról azt a megjegyzést tette, hogy a polgárok elítélő magatartással viseltettek a bérpalotával szemben. Véleménye szerint ebben közrejátszott az előnytelennek minősített, az épület saroképítményén látható hagymakupola. Ezen az általa megnevezett szépséghibán túl azonban egészében véve jól sikerült alkotásnak tartja az épületet.¹⁰¹

*A TAKÁTS-HÁZBA BEJELENTETT LAKÓK
A BUDAPESTI CÍM-ÉS LAKÁSJEGYZÉK ALAPJÁN (1900–1928)*

Mindezek után a házban lakást bérlő személyek vizsgálata következik. A Takáts-ház társadalomtörténeti vizsgálatának keretében kezdtem el a korabeli bérlők felkutatását, az időkört 1900 és 1928 között határoztam meg. Az egykori lakókra vonatkozóan, primer forrásként a *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék*et használtam fel, melynek segítségével harminchét lakót sikerült azonosítanom és táblázatba foglalnom, akik közül jelen tanulmány mellékletében tíz főt emeltem ki.

A táblázat alapján elmondható, hogy a Takáts-házban döntő többségében a polgári középosztály tagjai béreltek lakást. Legtöbbször az értelmiségi (ügyvéd, egyetemi tanár, orvos, királyi főmérnök) és a kereskedő (üzletvezető, gyáros, gabonabizományos) réteget képviselik. Kivételt jelent az alsóbb társadalmi osztályba sorolható gyári szolga, Tischler József, – aki minden bizonnyal más bérkategóriájú lakást bérelt – továbbá Sólyom József hivatali szolga. (A táblázatban külön nem kerültek kiemelésre.) Feltehetően rövid ideig tartózkodtak e házban, elképzelhető, hogy csak néhány hónapot. Az esetek többségében a tartózkodás időtartama néhány évet jelent, de adatolható tíz évet meghaladó időtartam is, például: dr. Schmidt Károly ügyvéd tizenhárom évig ebben a házban bérelt lakást.

<i>Budapesti Cím- és Lakásjegyzék</i>			
Évszám/évfolyam (oldalszám.)	Cím (IV. kerület Belváros)	Tulajdonos neve	Helyrajzi szám
1885–1886/4. (35.)	Duna utca 13. (= a mai Duna utca 3.)	Drucker József és hitestársa Uhl Anna	122
1896–1897/9. (53.)	Duna utca 13.	Gróf Károlyi Melinda	122
1898/10. (62.)	Duna utca 13.	Özv. gróf Károlyi Istvánné ¹	122
1899/11. (54.)	Duna utca 13.	Takáts Lajos és neje	122
1900–1901/12. (58.)	Duna utca 3. (itt már Váci utca 39 = Duna utca 3.)	Takáts Lajos és neje	122
1903–1904/15. (67.)	Duna utca 3–Váci utca 39.	Takáts Lajos és neje	122
1922–1923/28. (1360.)	Duna utca 3 – Váci utca 39.	Id. Takáts Lajos és neje (magánzó) ²	122
1928/29. (821.)	Duna utca 3 – Váci utca 39.	Özvegy Takáts Lajosné	122

1. Gróf Károlyi Istvánné gróf Károlyi Melinda édesanyja került bejegyzésre. Feltehetően Károlyi Melinda a házasságkötést követően költözött el.

2. Látható, hogy a Cím – és Lakásjegyzék Takács Lajos 1918. június 23-án bekövetkezett halála után is őt említi tulajdonosként. Ez részben figyelmeztethet arra, hogy kritikailag kell kezelni a jegyzéket, mint forrást, továbbá hogy a telekkönyvbe való átírásig, 1926-ig nem változott a tulajdonos neve.

A Takáts-házba bejelentett lakók a Budapesti Cím-és Lakásjegyzék alapján (10/37)

<i>a lakó/bérlő neve</i>	<i>foglalkozása</i>	<i>a bejelentett cím</i>	<i>feltételezett időtartam</i>
Zsolnay Miklós	gyáros, főrendiházi tag	IV. Váci u. 39. / Duna u. 3.	1900–1922
Picker Ernő, dr.	ügyvéd	IV. Duna u. 3.	1902–1904
Picker Frigyes	magánhivatalnok	IV. Duna u. 3.	1902–1904
Picker Mór	gabonabizományos	IV. Duna u. 3.	1902–1903
Picker Rezső, dr.	orvos	IV. Duna u. 3.	1902–1905
Schmidt Károly, dr.	Brassó vm. ogy. képviselő, ügyvéd	IV. Duna u. 3.	1903–1916
Pintér Imre	kereskedő	IV. Duna u. 3.	1908–1909
Hanny Ferencz, dr.	egyetemi tanár	IV. Duna u. 3	1908–1913
Fabri Henrik	kávéház tulajdonos	IV. Duna u. 3.	1910–1914k.
Fekete Miklós	táborszernagy/ altábornagy	IV. Duna u. 3.	1913–1914

A táblázat további elemzéséhez az eddig beazonosított harminchét személy közül példaként választottam ki Schmidt Károly (dr., ügyvéd, országgyűlési képviselő) személyét. A kijelölés szempontja a fellelhető források felhasználhatóságán alapult. (Zsolnay Miklósról – akiről a legtöbb forrás áll rendelkezésre – ebben a fejezetben nem esik szó, mert a Zsolnay-képviselőnél már említésre került.) Schmidt Károly ügyvéd Brassó vármegye vidombáki kerületének országgyűlési képviselője volt. A Takáts-ház egykori lakója 1866-ban született Brassóban, felsőfokú tanulmányait – 1884 és 1885 között – a müncheni Műegyetemen kezdte. Ezt követően jogot tanult Budapesten, melynek eredményeképp 1892-ben sikeres jogdoktori, majd 1893-ban ügyvédi vizsgát tett. 1893 után a szülővárosában nyitott ügyvédi irodát. A magyar és szász lakosságú vidombáki kerületben három magyar falu: Barcaújfalu (román neve: Satu Nou, német neve: Neudorf), Krizba (román neve: Crizbav, német neve: Krebsbach) és Apáca (román neve: Apața, német neve: Geist) választóinak segítségével nyerte meg az 1895-ös választásokat. Ettől az időponttól számítva képviselte a vidombáki kerületet.¹⁰² Lakás mobilitás szempontjából adatható, hogy 1901-ben a IV. (mai V.) kerület Koronaherceg utca 12. szám¹⁰³ alatt, 1902 és 1903 között pedig a IV. Koronaherceg utca 18. szám alatt lakott.¹⁰⁴ Innen költözhetett át 1903-ban a Takáts-házba, tehát továbbra is a pesti Belvárosban élt. A bejelentés feltételezett évében harminchét éves volt, a Takáts-házban tizenhárom éven át, – ötven éves koráig – bérelt lakást.

A bérházak szociálisan is több szintre tagolódtak, általában az első emeleten voltak a legnagyobb alapterületű lakások, ahol vagy a háztulajdonos, vagy a vagyonosabb

polgárok éltek.¹⁰⁵ A Takáts-ház esetében a harmadik emelet a piano nobile, azonban az ablakok külső keretelése nem feltétlenül a legnagyobb és legrangosabb lakásokat rejti. A 19. és 20. század fordulóján már elterjedt a lifthasználat, ezért a rangosabb bérlők a magasabb emeleteken is béreltek lakást. Négy emelet magassága miatt a Takáts-házban is indokolt volt lift beépítése, de erről nincs korabeli levéltári adat.

ÖSSZEGRZÉS

A belvárosi Takáts-ház történetét társadalom-, mentalitás- és művészettörténeti szempontból vizsgáltuk e dolgozatban. A tanulmány az általam átnézett levéltári forrásokra (BFL; BFL Tervtár; MNL, BaML); a korabeli szakfolyóiratokra (pl. *Vállalkozók Lapja*, *Építő Ipar*, *Architektonische Rundschau*), napi és heti sajtóra (mint a *Pesti Napló*, *Vasárnapi Ujság*, *Evangelikus Egyház és Iskola*), archív fényképfelvételekre és egyéb forrásokra (pl. *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék*) támaszkodik. A dolgozat a bérház korabeli tárgyi és emberi környezetét vizsgálja. Az építető a zilahi származású Takáts Lajos (1843–1918) fűszer-, és gyarmatáru kereskedő, akinek „*Fekete elefánthoz*” címzett üzlete a Hatvani (1894-től Kossuth Lajos) utca 19. szám alatt működött. A Takáts-bérház tervezőjeként Schweiger Gyulát azonosítottuk Komor Marcell (Ezrey) 1901. január 9-én, a *Vállalkozók Lapjában* közölt cikke, továbbá a V. kerület Polgármesteri Hivatal, Építési és Műszaki Osztály Tervtárában őrzött tervmásolat alapján. A Takáts-házat stíluskritikai alapon vetettük össze két további neobarokk architektúrát mutató Schweiger-épülettel (1896: Gebhardt Lajos bérháza, V. kerület, Kossuth Lajos u. 8; 1898: „*Folies Caprice*” épülete, VI. kerület, Révay utca 18.). Ezek alapján egy neobarokk alkotói periódus volt megállapítható a német anyanyelvű Schweiger Gyula eddig még feldolgozatlan életművében. A kutatás során további jelentős épületei is azonosításra kerültek, (például Schweiger Gyula saját villája, 1886, egykori Csömöri út 90. lebontották; a Luther-udvar, mai címe: VIII. kerület, Rákóczi út 57.). A Takáts-ház építési munkálatait Kauser Gyula (1855–1920) építőmester vezette. A Takáts-ház feltételezett előképeként az 1897-ben épült, Franz Ritter von Neumann által tervezett bécsi Regensburgi Udvar (Regensburgerhof) épületét vizsgáltuk, melyet az *Architektonische Rundschau* nevű szaklap 1899-ben, még a Takáts-ház tervezési munkálatai előtt publikált. Az épület freskóval díszített oromzati megoldására müncheni épületek is hathattak, pl. a Staetler utcai iskolaház és a müncheni Új utcába (Neue Strasse) tervezett épületegyüttes, amelyeket szintén közölt az *Architektonische Rundschau* 1899-ben. A tanulmány tárgyalta a telektörténetet 1869 és 1899 között, ezen belül kiemelten a pesti Belváros rendezését. A telektörténet vizsgálata során az 1898. február 24-i kisajátítást megelőző, 122 helyrajzi szám alatt álló épületről kiderült, hogy nagykarolyi gróf Károlyi Melindának, – gróf Károlyi Gyula (1871–1947) feleségének – tulajdonában volt 1894. február 23-tól, akkor még Duna utca 13. szám alatt. Az engedélyezési iratok fényében közelebbi időpont adható meg az egykori Zsolnay-képviselő kialakítását illetően, mely az eddigi nézetek szerint 1900 novemberében költözött a Takáts-ház alsó szintjére és a félemeletre. A Budapest Főváros Levéltárában (BFL) őrzött engedélyezési iratok (IV. 1407. b. 47327/1900-III.) alapján erre már

korábban, 1900 nyarán sor kerülhetett. A Zsolnay-képviselő 1900-tól az 1930-as évekig működött az épület alsó- és főemeletén, irodája feltehetően 1948-ban, az államosítás után szűnt meg. Az egykori budapesti polgároknak a korabeli (1890–1901) sajtóban (*Építő Ipar, Pesti Napló, Vasárnapi Ujság, Vállalkozók Lapja*) olvasott véleménye rávilágít a fejlődő Budapest árnyoldalaira, mint például a fővároshoz, mint szülővároshoz való kötődés fellazulására, továbbá a reprezentatív bérházak egészségtelen belső tereire. A tanulmányban a Takáts-ház egykori (1900 és 1928 között bejelentett) bérlőit többségében a jómódú polgári középosztály képviselőivel azonosítottuk, pl. Schmidt Károly (dr., ügyvéd, Brassó vármegye országgyűlési képviselője, bejelentve: 1903–1916 k.), Picker Ernő (dr., ügyvéd, bejelentve: 1902–1904 k.).

JEGYZETEK

1. *Katona 1990*, 18.
2. *Buza 1999*, május 18. II. évf., 18. sz., 15–17.
3. *Hárs 1996*, 44.; *Mattyasovszky Zsolnay 1998*. 83–85.; *Mattyasovszky Vécsey Vízy 2005*, 21.; *Romváry 2011*, 17.
4. *Déry 2005*, 72. Néhány soros megjegyzések az alábbi kötetekben: Adalékok a Belváros történetéhez I., szerk., *Mészáros György, Vízy László*, Budapest, Városvédő Egyesület, 1993, 121., 455. Nem említi a 19–20. század építészetét tárgyaló áttekintő irodalom sem, mint például *Déry Attila, Merényi Ferenc: Magyar Építészet 1867–1945*. Budapest, Urbino, 2000.
5. *Rozsnyai 2011*, 234–235. Továbbá a budapesti neobarokk épületeket összefoglaló táblázatban. (A védés időpontja: 2012. június 18.)
6. *Török 2012*, 6–8.
7. Budapesti Cím- és Lakásjegyzék, 1900–1901, 12. évf., 591.
8. *Török 2012*, 6–8. A „Fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés történetét lásd még: *Buza 1999*, uo.
9. Popoff vagy Popov cég = alapítója 1842-ben Konsztantyin Abramovics Popov és testvére Szejmon Popov. 1862-es Kínával kötött kereskedelmi szerződést követően kiváló minőségű teákat árusítottak, majd indiai érdekeltségeket is alapítottak. 1883-ban a cég részvénytársaság lett, valamint megkapta a cári udvari szállítója címet. Nemzetközi hírnevét rangos díjak alapozták meg, például az 1892-es párizsi világkiállításon aranyérmert, majd az 1900-as párizsi világkiállításon nagydíjat nyert. A cég az 1917-es orosz forradalom utáni államosítás áldozata lett. *Török 2012*, 1–5.
10. *Török 2012*, 8–10.
11. Takáts-számla, MKVM Kereskedelmi dokumentációs gyűjteménye leltári szám: KD_1980.65.26.
12. *Vadász - és Verseny-Lap*, (továbbiakban VVL) 1883. december 6., 27. évf., 49. sz., 456.
13. VVL, 1883. december 13., 27. évf., 50. sz., 463.
14. VVL, 1883. november 22., 27. évf., 47. sz., 440.
15. VVL, 1883. január 18., 27. évf., 3. sz., 22.
16. *Török 2012*, 10–11.
17. Budapesti Cím- és Lakásjegyzék, 1922–1923, 28. évf., 824. (Takács Lajos fűszerkereskedő, az üzlethelyiség címe: IV. Kossuth u. 19.)
18. Szödy Szilárd (Nagykátá, 1878–Budapest, 1939) neves szobrász-és éremművész, plaketteket és síremlékeket is készített. Tanulmányait Budapesten és Olaszországban végezte. A neve a Nemzeti Szalonban kiállító művészek között 1918-tól olvasható. (Magyar szobrászok adattára a szobrok aukciós és műkereskedelmi áraival, szerk., *Szegedi László*, Budapest, Alinea Kiadó, 2000, 139, 189.) Köztéri szobrokat is alkotott Budapesten, ezek közül a legismertebb a Przemysl hősi emlékmű. A szobor ünnepélyes átadására 1932. november 13-án került sor. (Budapest köztéri szobrai 1692–1945., szerk., *Szöllőssy Ágnes*, Budapest, Budapest Galéria, 1987, 127.; *Lieber Endre*, Budapest szobrai és emléktáblái, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1934, 419–421.)

19. *Tóth Vilmos*: A Kerepesi úti temető 1999-ben. Uő., A Kerepesi úti temető II., *Budapesti Negyed*, 1999 ősz, VII. évf., 3. szám, 284.
20. *Angyal Gábor*: Házi házra, végig a déli Váci utcán I., *Népszabadság*, 2001. január 15., 59. évf., 12.sz., 26.
21. *Déry 2005*, 72.
22. *Katona 1990*, 18.
23. *Angyal 2001*, 26.
24. *Perehazy Károly*: A régi Belváros. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1982, 53–54.
25. *Siklóssy 1931*, 235–249.
26. *Siklóssy 1931*, 261; *Dr. Gáll Imre*: A budapesti Duna-hidak, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1984, 85–104. A híd összeszerelési munkálatairól: *Meissner Alajos*. Az eskütéri híd építése és a Belváros szabályozása három szövegábrával. *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, szerk. *Edvi Illés Aladár*, 1899, Budapest, XXXIII. kötet, I. füzet, 45–47. *Seefehlner Gyula*: A budapesti eskütéri híd gyártása és szerelése, *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője*, szerk., *Mihályfi József*, 1900. március 11, XIX. évf., 6. szám, 47–51. A korabeli folyóiratok mind figyelemmel kísérték az építését, erre példa: Az eskütéri híd építkezései, *Pesti Napló*, 8. szám, 1900. január 9.,7.
27. *Tarr László*: A régi Váci utca regényes krónikája, Budapest, Helikon, 1984, 23–24. Az utcanevek megváltozásáról lásd még: *Baróti Judit*: Belváros: Die Innenstadt Inner town, Budapest, Századvég, 1993, 10–11.
28. Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) XV.17. b.312 1621/1869.
29. Budapest főváros (1892-től székesfőváros) törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve, 1885, 20.
30. BFL, VII.183 – 1878 – 0477. és BFL, IV. 1305. 1869. 1621.001 (Dr. Krick Rezső folyamodványa).
31. BFL, XV. 37. c. 00121, 3–4.; Gróf Károlyi Gyula (1871–1947) volt az ország miniszterelnöke 1931. augusztus 24. és 1932. október 1. között. Károlyi Gyula kormányáról bővebben: *Bölgöny József*: Magyarország kormányai 1848–1992, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 89–90, 323.; életéről: Új Magyar Életrajzi Lexikon III., főszerk., *Markó László*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2002, 774–775.
32. *Vállalkozók Lapja* (továbbiakban *VL*), szerk., *Zsigmondy L.*, 1898. május 4., XIX. évf., 18. szám, 6. (Fővárosi hírek: A Fővárosi Közmunkák Tanácsából, 1898. április 28. báró Podmaniczky Frigyes alelnök vezette ülésen elhangzott információk.) lásd még: *Építő Ipar*. Műszaki hetilap (továbbiakban *ÉI*), 1898. május 4., XXII. évf., 18. szám, 129. Az adómentesség forrását, az 1893. évi XIV. törvénycikk 4. §-t lásd: (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6497>, letöltés ideje 2014. november 2. 17:30.)
33. BFL, XV. 37. c. 00121, 4. Telekkönyv (Birtokállási lap)
34. *VL*, 1898. június 1., XIX. évf., 22. sz., 5–6.
35. *VL*, 1898. december 7., XIX. évf., 49. sz., 7.
36. *VL*, 1899. június 14., XX. évf., 24. sz., 6. (Magánépítési engedélyezések Budapesten)
37. BFL, XV 37. c. 00121, 5–6.
38. BFL IV 1407.b 26720/1899-III. (tárgy: „Takáts Lajos a IV. közig. kerületben (Belváros) Duna és Váci utca 122 hrsz a. fekvő telken négyemeletes lakóház építésére kér engedélyt.”)
39. BFL IV 1407.b. 37 022/1899-III.
40. BFL IV 1407.b. 26720/1899-III.
41. BFL IV 1407.b. 32778/1899-III.
42. BFL IV. 1407.b. 37022/1899-III.
43. BFL IV. 1407. b. 47327/1900-III.
44. BFL IV. 1407.b. 47327/1900-III.
45. *Komor Marcell* (Ezrey): Kauser Gyula, VL, 1920. június 9., XLI. évf., 2–3. Az elzászi származású Kauser családról: *Vörös 1970*, 1715–1718.
46. *Vörös 1970*, 1718.
47. *Török 2012*, 9.
48. Az Osztályorszájáték épületét – mely az Eskü, (ma Március 15.) téren helyezkedett el – lebontották, Budapest ostrománál találat érte és teljesen kiégett, a mai helyét az Erzsébet híd felhajtója foglalja el. A négyemeletes reprezentatív épületről fényképfelvétel látható például a következő kiadványban: Budapesti üdvözlő, szerk., *Kollin Ferenc*, Budapest, Helikon, 1983, 220. képtábla.

49. Komor Marcell 1901. 4–5.

50. Komor 1920, 5.

51. Engedélyezési terv a Budapest, V. Duna u. 3. szám alatti (hrsz.: 23864) társasház homlokzati felújításáról, tervező Rozgonyiné Asztalos Piroska építészmérnök, 2002. február 4. V. ker., Polgármesteri Hivatal, Építési és Műszaki Osztály Tervtára, 2002. május 23-án kelt építési engedély. A dokumentáció röviden ír az épület történetéről, ahol megemlíti – az eredeti tervről készült fénymásolat alapján – Schweiger Gyula nevét. A műszaki leírásban olvasható, hogy 1952-ben került kialakításra az épület előnytelen lapostető felépítménye, amely az egykori manzárdtető helyét foglalja el.

52. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Lexikongyűjtemény, jelzet: S32; Schweiger Gyula életművére vonatkozóan kevés adat van. Nem említik például az alábbi irodalmak: *Gerle János, Kovács Attila, Makovecz Imre: A századforduló magyar építésze.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó – BONEX, 1990. Nincs utalás munkásságára a *Déry Attila, Merényi Ferenc: Magyar Építészet 1867–1945.* Budapest, Urbino, 2000. című kötetben sem. Nincs megemlítve az alábbi kiadványban: *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma (1879–1919): A Magyar építőművészet és építőipar ötven éve,* szerk. *Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár, Óriás Zoltán,* Budapest, 1929. A BTM, Kiscelli Múzeumának Tervtárában sincsenek Schweiger Gyula által készített tervek. (Branczik Mártának, az Építészeti Gyűjtemény vezetőjének szóbeli közlése, 2014. december 1-jén.) Schweiger Gyula budapesti tervezőépítész életművének kutatásán jelenleg (2016-ban) is dolgozom.

53. BFL, Tervtár, XV.17. d. 329 /24256 hrsz. Az épületet említi: Rozsnyai 2011, 166. továbbá a budapesti neobarokk épületeket összefoglaló táblázatban.

54. BFL, VII.7. d - 1908 - 353. (Dr. Gebhardt Lajos végrendelete, 1906. november 25.)

55. *Architektonische Rundschau...* i. m., 1895, Tafel 12.

56. „(Uj orfeumépület): Schweiger Gyula budapesti építész a Révai utcában egy új orfeumot épített, mely a „Folies- Caprice” mulató céljaira lesz berendezve. A tervek az építési engedély kiadása végett a hetes építési bizottságnál fekszenek.” (VL, 1898. április 13., XIX. évf., 4.)

57. *Hornett Ágnes: Centrál Színház történet. Internetes forrás:* <http://www.centrawszinhaz.hu/component/content/article/457-central-szinhaztortenet>, (letöltés ideje, 2015. május 11., 0:11.)

58. BFL IV 1407.b. / 56403/ 1898 - III.

59. Ismeretlen személy fényképfelvétele, Schweiger villa a Csömöri úton, Budapest. (Lap az Architektur der Gegenwartból.) A fotó készítésének ideje: 1893 után, FSZEK Fotótár, jelzet: 001870.

60. Ismeretlen szerző, Schweiger Gyula úr városligeti lakóháza, *Építő Ipar*, 1893. november 2., 44. évf., 878. sz., 1. *Déry Attila: Budapest eklektikus épületszobrászata,* Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség, 1991, 103.

61. BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 29227. hrsz.

62. *VL*, 1892. február 9., XII. évf., 2.

63. *Evangelikus Egyház és Iskola, Pozsony,* szerk., *Tresztyénszky Ferenc*, 1894. december 1., XII. évf., 48. szám, 392.

64. BFL, VII. 175 - 1892 - 0114, 1, 4.

65. BTM, Kiscelli Múzeum, 21980.11 (Váci utca 39.–Duna utca 3.)

66. Váci utca 41/A alatt álló épületről: *Angyal 2001*, 26.

67. *Déry 2005*, 72. Hasonló néhány soros megjegyzéseket találni az alábbi kötetben: Adalékok a Belváros történetéhez I., szerk., *Mészáros György, Vízny László,* Budapest, Városvédő Egyesület, 1993, 72.

68. BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864 hrsz. (műszaki leírás egy üzlet kialakításához, 11. o.)

69. *Bobula János: Allegóriák és szimbólumok, Budapesti Építészeti Szemle,* szerk., *Bobula J.,* Budapest, 1899, X. füzet, 137. „A termékenység (bőség) személyesítője telt mellű női alak, a kezében tartott bőségszaruból gyümölcsöket ontva, míg a másik kezében búzakaralászköböl font koszorút tart.”

70. BFL, Tervtár, XV. 17. d. 329/ 23864 hrsz. (műszaki leírás egy üzlet kialakításához, 1. o.)

71. *Perehazy Károly: Magyarországi kovácsoltvas-művészet,* Budapest, Corvina, 1982, 43–50.

72. *Architektonische Rundschau...* i. m., 1899, 15. évf., 8. füzet, 1–2. továbbá Tafel 57.

73. *Architektonische Rundschau...* i. m., 1899, 15. évf., 4. füzet, 1. továbbá Tafel 25.

74. *Architektonische Rundschau...* i. m., 1899, 15. évf., 1. füzet, 1. továbbá Tafel 3–4.

75. Ismeretlen szerző, Napi hírek: Reform a Váci utcán, *Pesti Napló*, 1900. február 11. vasárnap, 41. szám, 8. „A páros oldalból csináltak páratlant és megfordítva. Hát nem gondolták meg, hogy minő kiszámíthatatlan kárt okoznak egyes kereskedőknek, kiknek így sok kész nyomtatványa válik használhatatlanná, de meg igen sok vidéki vevő keres olyan céget, melyet reklám után ismer, és minthogy a régi szám alatt találja, odébb megy, és máshol vesz.”
76. BFL, VII. 216. 1901–1928. (Dr. Jeszenszky István közjegyző okiratai)
77. *Katona* 1990, 18.
78. BFL, XV. 37. c. 00121, 13.
79. *Mattyasovszky* 1998, 82–83.; Sajatkezű bejegyzését lásd. „A Zsolnay Gyárak budapesti képviselője” című, dátum nélküli adatgyűjteményben. Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL), Baranya Megyei Levéltár, (továbbiakban: Ba ML) XIII. 15./ 9. doboz, II. b, 13. tétel.
80. *Vargha Dezső*: Zsolnay Miklós életútja (1857–1922). Angstertől Zsolnayig: ipartörténeti tanulmányok, szerk. *Szirtes Gábor*, *Vargha Dezső*, Pécs, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2007², 218.
81. BFL VII 186. 1900. / 1559. I. 0188135. Zsolnay Miklós 1897-től már cégvezetőként dolgozott apja, Zsolnay Vilmos mellett. *Mattyasovszky Vécsey Vízy* 2005, 21.
82. BFL IV 1407.b. 47327/1900-III.
83. Az archív felvétel jelzete: BTM, Kiscelli Múzeum, 21980.11.
84. Váci utca 41/A alatti épületről: *Angyal* 2001, 26.
85. *VL*, szerk., *Zsigmondy L.*, 1900. november 28., XXI. évfolyam, 48. szám, 7. A MNL, Baranya Megyei Levéltár iratai között található egy levélboríték, melynek címezésén a Váci utca 39. szám látható. A feladásának dátuma: 1907. augusztus 5. MNL, Ba ML, XIII. 15. /7. doboz, II. b. 1. tétel.
86. *Komor Marcell* (*Ezrey*): Az Esküter környéke. *VL*, főszerk., *Lakatos Lajos*, felelős szerk. *Komor Marcell*, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4.
87. Budapesti Cim- és Lakásjegyzék, 1901–1902, 13. évf., 1744. (Zsolnay Miklós gyáros IV. Váci utca 39.) 1903–1904, szintén, Duna utca 3. szám alatt van feltüntetve, mint lakástulajdonos, 1914-ben (2505. o.) az első világháború elején a következőképpen szerepel: Zsolnay Miklós főrendiházi tag, gyáros, IV, Duna utca 3. ezt követően halálának évében, 1922-ben (1549.o.) IV. Váci u. 39.
88. *Mattyasovszky* 1998, 84.
89. *Zsolnay* 1974, 191.
90. Ismeretlen szerző, Zsolnay Miklós, Dunántúl, 1922. február 28. 3. (= MNL, Ba ML, XIII. 15. b. 3. doboz, II. b. 1. tétel); *Zsolnay* 1974, 196.
91. *Zsolnay* 1974, 209.
92. A gazdasági nehézségekről lásd. „A Budapesti Zsolnay-féle Porcellán-Fayence-Gyár R. T.” iratait az 1930-as és 1940-es évekből (MNL, Ba ML, XIII. 15. b. / 14. doboz, VII. g. 2. tétel)
93. *Mattyasovszky* 1998, 83–84. Az igényesen kialakított üzlethelységet gyakran látogatták magas rangú vendégek. A Pécsi Napló 1900. szeptember 25-ei száma például a következőkről számol be: „A budapesti perzsa főkonzul, Töszegi Freud Ferencz értékes ajándéktárggyal kedveskedik a sahnak, akiknek részére a pécsi Zsolnay-gyár budapesti fiókjánál két darab remek kék színben tartott, aranydíszítéssel ellátott dísztárgyat vásárolt...”
94. *Mattyasovszky Vécsey Vízy* 2005, 116.
95. *Ney Béla*: Bérházak II. = *ÉI*, 1890. december 7., XIV. évf., 49. (726.) sz., 509.
96. *Edvi Illés Aladár*: Budapesti építkezések, *A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, szerk., *Edvi Illés Aladár*, Budapest, 1901, XXXV. kötet, XII. füzet, 688–689.
97. Beszámoló Lord Albert felolvasásáról, melyet a Magyar Építőmesterek Egyesületének ülésén tartott, *VL*, 1901. március 20, XXII. évf., 12. szám, 7.
98. A Belváros romjai, *Vasárnapi Ujság*, 1897. július 11., 44. évf., 28. szám, 449–454.
99. *Jalsovsky Katalin*, *Tomsics Emőke*: Budapest világváros, Budapest, Helikon, 1996, 51. A pesti Belváros átalakításával kapcsolatban lásd még: *Tomsics Emőke*: Az elsüllyedt Belváros: Konceptió és vízió, *Budapesti Negyed* 2., 1993, 1. évf., 2. szám, 31–48. *Tomsics Emőke*: A pesti Belváros átalakulása az 1860-as és az 1900-as évek között: Tervek, képek, megvalósulások, PhD disszertáció, Budapest, ELTE, 2010. (A védés időpontja: 2010. dec. 13.)

100. Ismeretlen szerző, Napi hírek: Az épülő Belváros, *Pesti Napló*, 1900. április 13. péntek, 102. szám, 4.
 101. *Komor 1901*, 4–5.
 102. Az új képviselőház tagjai: Pártonkívüliek = Vasárnapi Ujság, 1902. április 20., 49. évf., 16. szám, 253, 255–256.
 103. BFL, VII. 176-1901-1387.
 104. Budapesti Cím-és Lakásjegyzék, 1902–1903, 14. évf., 9. rész, 1557.
 105. *Hanák Péter*: A házak = Így laktunk Pannóniában, szerk. *Léderer Pál*, Budapest, T-Twins Kiadó, 1992 (Társadalomtörténeti Olvasókönyvek) 63. A budapesti bérházak társadalomtörténeti vonatkozásáról lásd még: *Gyáni Gábor*: Az utca és a szalon: A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940), Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1998.; *Budapesti Negyed*, 1998 tél, VI. évf., 4. szám (*Hanák Péter*–A város polgára, szerk. *Pető Andrea*).

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Angyal 2001

Angyal Gábor: Házról házra, végig a déli Váci utcán 1., *Népszabadság*, 2001. január 15., 59. évf., 12.sz., 26.

Buza 1999

Buza Péter: Három fekete elefánt, avagy egy cégér vándorútja a Hatvani kapunál. *Heti Budapest*. A főváros lapja, 1999. május 18. II. évf., 18. sz., 15–17.

Déry 2005

Déry Attila: Belváros–Lipótváros, V. kerület, Budapest építészeti topográfia 2., Budapest, TERC, 2005, 72.

Hárs 1996

Hárs Éva: Zsolnay. Pécs, Budapest, Helikon, 1996.

Katona 1990.

Katona Imre: Egy régi ház a Duna utcában: A köznyelv Zsolnay-háznak nevezi a házon lévő reliefsokról, *Heti Budapest*, 1990, 2. évf. 8. sz., 18.

Komor 1901

Komor Marcell (EZREY): Az Eskütér környéke. *VL*, főszerk., *Lakatos Lajos*, felelős szerk., *Komor Marcell*, 1901. január 9., XXII. évf., 2. szám, 4–5.

Komor 1920

Komor Marcell (Ezrey): Kauser Gyula, *VL*, 1920. június 9., XLI. évf., 2–3.

Mattyasovszky 1998

Mattyasovszky Zsolnay Tamás: Az egykori pécsi Zsolnay-gyárak budapesti lerakatai, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1996–1997, 41–42. sz., Pécs, 1998.

Mattyasovszky Vécsey Vízy 2005

Mattyasovszky Zsolnay Tamás, *Dr. Vécsey Esther*, *Vízy László*: Zsolnay épületkerámiák Budapesten, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005.

Romváry 2011

Romváry Ferenc: *Zsolnay. Debrecen–Pécs, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2011.*

Rozsnyai 2011

Rozsnyai József: Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára. (PhD-disszertáció), Budapest, ELTE, BTK, 2011, 234–235. továbbá a budapesti neobarokk épületeket összefoglaló táblázatban. (A védés időpontja: 2012. június 18.)

Siklóssy 1931

Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (1870–1930), Budapest, Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 1931.

Török 2012

Török Róbert: A Popoff cég tealerakata avagy a „fekete elefánthoz” címzett fűszerkereskedés története. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Kereskedelmi adattár, KAD_134.2012, 6–8.

Vörös 1970

Vörös Károly: Egy pesti család regénye 4. *Élet és Tudomány*, 1970, 36. sz., 1715–1718.

Zsolnay 1974

Zsolnay Teréz, M. Zsolnay Margit: Zsolnay: A gyár és a család története 1863–1948, Budapest, Corvina, 1974.

GYÖNGYVÉR HAVAS

CIVIL REPRESENTATION AND MENTALITY IN BUDAPEST ON THE EXAMPLE OF THE TAKÁTS HOUSE IN THE INNER TOWN

ABSTRACT

This study displaying the building history of the Takáts House contains useable information regarding History of Society, Mentality and Art. The study is based on archival sources (BFL; BFL Tervtár; MNL, Ba ML), contemporary learned journals (e. g. *Vállalkozók Lapja*, *Építő Ipar*, *Architectonische Rundschau*), periodicals (e. g. *Pesti Napló*, *Vasárnapi Újság*, *Evangélikus Egyház és Iskola*), archive photos and other sources (e. g. *Budapesti Cim-és Lakásjegyzék*). The study demonstrates the contemporary material and human environment of the building. The developer of the building was Lajos Takáts (1843–1918, originated from Zilah), a merchant of spices and colonial products, whose shop dedicated to the “Fekete Elefánt” (black elephant) operated at 19 Hatvani Street (Lajos Kossuth Street from 1894). The architect was identified as Gyula Schweiger based on an article published by Marcell Komor (Ezrey) in the *Vállalkozók Lapja* on 9 January 1901 and on a plan copy kept in Budapest V. kerület Polgármesteri Hivatal, *Építési és Műszaki Osztály Tervtára*. The study compares the Takáts House, on style critical basis, with other Schweiger buildings showing Neo-Baroque architecture (1896: apartment house designed for Lajos Gebhardt at 8 Lajos Kossuth Street, 1898: the building of “Folies Caprice” at 18 Révay Street). Based on these a new Neo-Baroque constructive period is identified in the not yet treated life-work of the native German-speaking Gyula Schweiger. During the research additional notable buildings by the architect were identified (e. g. Gyula Schweiger’s own mansion, 1886, once at 90 Csömöri Road, it was demolished; the Luther Court, today at 57 Rákoczi Road, District 8). The building works of the Takáts House was led by master builder Gyula Kauser (1855–1920). The Regensburgerhof (Regensburg Court) in Wien, built in 1897 and designed by Franz Ritter von Neumann, was investigated as a supposed prefiguration of the Takáts House, and which was published in the journal *Architektonische Rundschau* in 1899, before the planning works of the Takáts House. The fresco-decorated pediment solution of the building could be affected by buildings in Munich, e. g. the school house in Staetler Street and the building block planned

in Neue Strasse (New Street), both were published in *Architektonische Rundschau* in 1899. The study covers in detail the history of the building plot between 1869 and 1899, focusing on the arrangement of the city centre. During the research it turned out that the building on lot number 122 was the property of Count Melinda Károlyi of Nagykároly, the wife of Count Gyula Károlyi (1871–1947), from 23 February 1894 at 13 Duna Street in that time. In the light of the authorization documents a closer date can be settled regarding the development of the Zsolnay depository, which, according to previous views, moved to the ground floor of the Takáts House in November 1900. Based on the documents in the Budapest City Archives (BFL) (IV. 1407. b. 47327/1900-III.), it could occur earlier, in the summer of 1900. The Zsolnay depository operated from 1900 to the 1930s on the ground floor of the building, the office supposedly ended in 1948, after the socialization. The opinions of the Budapest citizens in the contemporary (1890–1901) press (*Építő Ipar*, *Pesti Napló*, *Vasárnapi Újság*, *Vállalkozók Lapja*) reveal the night-side of the developing Budapest, such as the loosening attachment to the capital as a hometown and the unhealthy inner spaces of the representative blocks of flats. In the study the former (between 1900 and 1928) tenants of the Takáts House were identified as the representatives of the prosperous middle-class, e. g. Károly Schmidt (doctor, advocate, MP of Brasov County, approximately 1903–1916), Ernő Pickler (doctor, advocate, approximately 1902–1904).